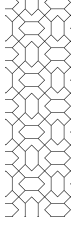

CITATION

Nurdoğan TÜRK, "Types of Fear in Quran", *Bozok University Journal of Faculty of Theology [BOZIFDER]*, 16, 16 (2019/16) pp. 61-96.

KUR'ÂN'DA KORKU TÜRLERİ

Types of Fear in Quran

Nurdoğan TÜRK

Dr. Öğr. Üyesi,

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü.

Assist. Prof.,

Hacı Bayram Veli University, Faculty of Theology, Department of Basic Islamic Sciences.

nurdoğan.turk@hbv.edu.tr, Orcid: 0000-0002-5684-5956.

Öz

Korku, insanlık tarihinin başlangıcından beri her insanın sahip olduğu en güçlü duygulardan birisidir. İnsanı yaşamı boyunca terketmeyecek doğal bir dürtüdür. İnsanın aciziyetini ortaya koyan gerçeklerden bir tanesidir. Kur'ân'ın bize bildirdiği Allah korkusu, insanı Yaratıcı'sından kaçırmaz ve uzaklaştırmaz. Aksine insanı O'na yaklaştırır ve bağlar. Kur'an hem dinî hem de dünyevî korkulardan söz eder. Dinî korku türleri Allah korkusu, kıyâmet günü korkusu, cehennem korkusu, şeytan korkusu, isyana düşme korkusu, amellerin iptali korkusu ve hidâyetten sapma korkusudur. Dünyevî korku türleri ise; ölüm korkusu, fakirliğe ve darlığa düşme korkusu, can ve malın azaltılması şeklindeki korku, dünyevî çıkarı kaybetme korkusu, düşmanın şerrinden duyulan korku, zâlim beşerin zulmünden duyulan korku, endişe anlamında korku, uyarı tarzında korkutma, dünyevîleşme korkusu ve kınayanın kınaması şeklindeki korkudur. Kur'ân, korku ve ümit arasındaki dengenin önemine dikkat çeker. Bu açıdan ümit, korku duygusunu dengeleyen bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Korku hâli, insanı korkudan nasıl kurtulacağına dair düşünmeye sevk eder. Bu psikolojiye sahip bir kişi, doğal olarak Allah'a yönelecek, O'na yaklaşacak ve O'nun merhametine sığınacaktır. Bu çalışmada Kur'ân'da geçen havfın sözlük ve ıstılâhî anlamına kısaca değinilecek, ulemânın havf hakkındaki görüşlerine yer verilecek ve tek başına çalışılmayan Kur'ân'da geçen korku türleri ele alınacaktır. Çalışmanın amacı, korkunun tüm yönleriyle anlaşılmasına katkı sunmaktır.

Anahtar kelimeler: Kur'ân, insan, havf, korku, tür.

Types of Fear in Quran

Abstract

Fear is one of the strongest emotions of every human being since the beginning of human history. It is a natural impulse that will not leave man throughout life. It is one of

KAYNAKÇA

Nurdoğan TÜRK, "Kur'ân'da Korku Türleri", *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [BOZIFDER]*, 16, 16 (2019/16) ss. 61-96. **Makale Geliş T.:** 02/07/2019 **Kabul T.:** 16/10/2019 **Makale Türü:** Araştırma Makalesi.

the realities that reveals the man's incompetence. The fear of Allah, which is revealed by the Quran, does not move man away from the Creator. On the contrary, it brings people closer to Him and establishes ties. The Quran says about both religious and worldly fears. Religious fear types are; fear of Allah, fear of the day of Judgment, fear of hell, fear of the devil, fear of rebellion against Allah, fear of the deviation from the true path. Worldly types of fear are; fear of death, fear of poverty, fear of reduction in property and life, fear of worldly benefit, fear of enemy, fear of tyrants, fear of anxiety, fear as a warning, fear of the love of the world and fear of being condemned. The Quran draws attention to the importance of balance between fear and hope, in this respect, hope is a factor that balances feeling of fear. Fear leads people to think about how to get rid of it. A person who has this psychology will naturally turn to Allah, get closer to Him and seeks refuge in the mercy of Allah. In this study, the lexical and term meaning of Hawf mentioned in the Quran will be briefly mentioned, the views of Ulema about Hawf will be included and the types of fears in the Quran, which have not been studied before, will be discussed. The aim of this study is to contribute to the understanding of all aspects of fear.

Keywords: Quran, Human, Hawf, Fear, Type.

GİRİŞ

İnsan, olayları hem bedenen hem de ruhen yaşar. Bunun sonucunda çeşitli tezâhürleriyle dışa yansıyan davranışlar sergiler. Korku, insanın gerçek veya beklediği bir olay yahut zihinsel olarak yarattığı bir tehlike karşısında kaygı ve endişeden ibaret psikolojik duygusal bir yaşantıdır.¹ Korku, insan hayatındaki önemli duygulardandır. Zira bu duygu kişiyi hayata tutunmaya ve hayatta kalmaya iter. Korku duygusu, insanın bütün bünyesine tesir eden etkili bir tedirginlik ve huzursuzluk hâlidir.² Korku, belirli şartlar altında, acı bir hayat tecrübesi sonucu, taklitle, bedensel veya ruhsal bozukluklar neticesinde oluşan korku gibi meydana çıkışı itibarıyla farklılık gösterebilir. İnsanın günlük yaşantısında korkması, korkuyu yaşaması ve hissetmesi doğal bir durumdur. Korku, tehlike anında insanı dinç ve canlı tutar. Kişi korku sayesinde kendine özgü savunma mekanizması geliştirir.

İnsan bilemediği şeyleri hayal eder. Bilinmeyen şeyler aniden birdenbire ortaya çıkınca korku oluşur. Korku, bu açıdan karmaşık bir duygudur. İnsanı birinci derecede korkutan şey, yok olma duygusudur. Yok olma duygusu da insanı yavaş yavaş sindirir. Bunun akabinde kişi-

¹ Özcan Köknel, *Kaygıdan Mutluluğa Kişilik*, (İstanbul: Altın Kitaplar Yay., 1985), 61.

² M. Osman Necati, *Kur'an ve Psikoloji*, (Ankara: Fecr Yay., 1998), 57, 58.

nin iradesini zayıflatabilir. Düşünce yapısını etkisi altına alabilir. Yaşam tarzını değiştirebilir. Kişiyi depresyona sokabilir. Korkunun yol açtığı bu yok olma duygusu tabiri câizse insanın iç dünyasını kemiren bir virüsten farksızdır.

Bugün maalesef insanın hayatı, işsizlik korkusu, rızık korkusu, düşman saldırısı korkusu, iftiraya uğrama korkusu, deprem korkusu gibi birçok korkuyla çevrilmiştir. Önceki devirlerde var olan sel, kasırga, kuraklık, kıtlık, deprem ve yangın gibi doğal afet korkuları hâlen devam etmektedir. Diğer yandan insanın ileri yaşlarda yaşayabileceği yüksek tansiyon, kalp rahatsızlığı, bulaşıcı hastalıklar, stres, alzheimer, psikolojik bunalım gibi korkular da süregelmektedir.

Allah kullarına sayılamayacak kadar çok nimet vermiş, inananlar için büyük mükâfatlar müjdelemiştir. Dünya hayatında aşırı korkunun ağrına düşenlerin, yaşamdan zevk alma, neşeli olma, huzur ve mutluluğu yakalama gibi ilâhi lütuflardan nasipleri olmayacaktır. Sadece Allah'tan korkan müminler ise bunun tam aksine korku duymayacak, aşırı endişe ve kaygı içinde olmayacaklardır. Onların korkuları, sadece Allah'a lâyük olamama kaygısıdır. Diğer korkuları ise geçicidir. Müminlerin geçici dünyevî korkuları yaşaması, onların beşer olmasından kaynaklanabilir. Dolayısıyla müminlerin hiç korkmayacakları gibi bir şey söz konusu değildir. Müminin olası aşırı korkusu ve yersiz kaygısının İslâm'ın tevekkül inancına ters düşeceği de unutulmamalıdır.

Allah korkusu, kişinin şehvî arzularını kontrol altına almasını sağlar, kişiye aldatıcı lezzetleri ve nefsanî istekleri hoş göstermez. Kişi böylece nefsin hoşuna giden ama dinen yasaklanan şeyleri çirkin görür. Kişi, Allah korkusuyla şehveti yakıp yok eder, azalarını terbiye eder, alçak gönüllü olur. Kalbinden kibri, kini ve hasedi atar. İş gücü nefsi muhasebe ve onunla mücadele olur.³

Kur'ân'da korku türleri, konusu itibariyle bildiğimiz kadarıyla müstakil olarak çalışılmamıştır. Bununla birlikte konu, bazı akademik çalışmalar içerisinde ele alınmıştır. Ahmet Nair, *Kur'ân'da Korku Kavramı* adlı doktora tezinde korku çeşitlerini dünyevî ve uhrevî korkular başlı-

³ Ahmed b. Abdurrahmân b. Kudâme el-Makdisî, *Muhtasaru minhâcu'l-kâsîdîn*, (Dîmeşk: Mektebetu Dâru'l-Beyân, 1398/1978), 303.

ğı altında çalışmıştır.⁴ Mehmet Gözel, Kur'ân'da Havf Kavramı isimli yüksek lisans tezinde 6 korku türünü;⁵ Hacer Çelik, Kur'ân-ı Kerîm'de Havf ve Haşyet isimli yüksek lisans tezinde dünyevî ve uhrevî korkular başlığı altında 8 korku çeşidini⁶ ve İbrahim Sürücü, Bir Denge Unsuru Olarak Kur'ân'da Havf ve Recâ adlı makalesinde Meşru Havf ve Meşru Olmayan Havf başlığı altında 13 korku çeşidini⁷ zikretmiştir. Mansur Gökcan'ın Tasavvufta Havf ve Recâ (Korku ve Ümit) Anlayışı adlı yüksek lisans tezinde⁸ ise korku türlerine yer verilmemiştir.⁹

Biz ise bu çalışmamızda önce Kur'ân'da geçen havfın sözlük ve istilâhî anlamına, Kur'ân'da havf ifade eden kavramlara kısaca değinecek, sonra ulemânın havf hakkındaki görüşlerini zikredecek ve bu konuda yapılan önceki çalışmalara göre çerçeveyi olabildiğince geniş tutarak dinî ve dünyevî korkular başlıkları altında 17 adet korku türünü açıklayacağız.

1. HAVF KAVRAMININ SÖZLÜK VE ISTİLÂHÎ ANLAMI

1.1. Kur'ân'da Havf İfade Eden Kavramlar

Haşyet: Bir şeyden korkmak, çekinmek, kaygı duymak ve tedirgin olmak anlamına gelir.¹⁰ Haşyet, gelecekte kötü bir şeyin başa gelmesi

⁴ Ahmet Nair, *Kur'ân'da Korku Kavramı* (Doktora Tezi, Yalova Üniversitesi, 2017).

⁵ Mehmet Gözel, *Kur'ân'da Havf Kavramı* (Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2013).

⁶ Hacer Çelik, *Kur'ân-ı Kerîm'de Havf ve Haşyet* (Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2012).

⁷ İbrahim Sürücü, "Bir Denge Unsuru Olarak Kur'ân'da Havf ve Recâ", *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5 (2015): 247-268.

⁸ Mansur Gökcan, *Tasavvufta Havf ve Recâ (Korku ve Ümit) Anlayışı* (Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi, 2012).

⁹ Konuyla ilgili diğer çalışmalar için bk. Nurdoğan Türk, "Kur'ân Işığında Korku ve Etkileri", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/1 (2019): 140-157; Mansur Gökcan, "Havf ve Recâ (Korku ve Ümit) Dengesi", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/ 2 (2016): 171-192; Mansur Gökcan, "Tasavvufta Allah Korkusu", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/2 (2004): 249-276; Ahmet Nair, "Havf ve Haşyet Kavramlarının Kur'ân'daki Semantik Anlamı", *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/9 (2018): 55-98; İsmail Hilmi Bilgin, *Kur'ân'a Göre Korku* (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2000); Fatih Cancan, *Kur'ân'da Kutsal Korku ve Diğer Korkular* (Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2003); Sibel Kaya, *Havf (Kaygı) ve Recâ (Ümit) Kavramlarının Semantik ve Teolojik Tahlili* (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2012); Fatoş Su Özkarataş, *Havf* (Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi, 2014).

¹⁰ Cemaleddin Ebu'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, thk. Abdullah Ali el-Kebîr, Muhammed Ahmed Hasbullâh, Hâşim Muhammed el-Şazîlî,

endişesiyle kalbin acı çekmesidir. Bu his, bazen kulun çokça günah işlemesinden, bazen de Allah'ın celâlini ve heybetini öğrenmekle olur.¹¹ Kur'ân'da geçen haşyet kavramı, bazı âyetlerde¹² saygının eşlik ettiği korku ile anlamlandırılmıştır. Bu korku, daha çok bilgiye dayalı olur.¹³ Havf, daha genel anlamda mutlak korkuları ifade ederken, haşyet ise daha özel ve dar anlamda olup bilinen korkular için kullanılabilir. ¹⁴

Takvâ: Takvâ kavram olarak, korkma, sakınma, insanın kendisini günah işlemekten alıkoymasını demektir. Takvâ'nın aslı vakvâ'dır. Fe'lâ vezindedir. Kelimenin aslı ise vekâ fiilidir. Vikâye, bir şeyi, onu eziyet ve zarar verecek şeylerden korumaktır. Takvâ, kişinin kendisini korktuğu şeylerden sakındırmasıdır. Bununla birlikte bazen korku takvâ kavramıyla, bazen de takvâ havf kavramıyla adlandırılır.¹⁴ Bu husus, durum neyi gerektiriyorsa o şekilde anlam verilmesinden kaynaklanmaktadır.¹⁵

İşfâk: Şafak, korkudur. Endişelenmek, acımak anlamında şefika fiilinden gelir. İşfâk, isim olup korkuyla karışık özen, nasihat etmek suretiyle korkutmak anlamındadır. Nasihatte gösterilen yumuşaklık ve zerâfet nasihat edilen kişide korkuya neden olur. İşfâk'ta korku ve ümit bir aradadır. İşfâk, el-Kehf 18/49, el-Enbiyâ 21/49, et-Tûr 52/26 ve el-Meâric 70/27'de havf anlamında kullanılmıştır.¹⁶

Rahbet: Biri havf yani korku, diğeri dikkat veya incelik olmak üzere iki anlamı vardır.¹⁷ Rahbet, tedirginlik, sakınma ve ıstırapın birlikte olduğu korkudur.¹⁸ Rahbet, el-Bakara 2/40, el-Enfâl 8/60, el-A'râf 7/116, en-Nahl 16/51, el-Enbiyâ 21/90, el-Kasas 28/32, e-Haşr 59/13'de korku anlamında kullanılmıştır.

(Kahire: Dâru'l-meârif, ts.), 2: 1169.

¹¹ Ali b. Muhammed es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî, *Mu'cemu't-ta'rifât*, thk. Muhammed Siddîk el-Minşâvî, (Kahire: Dâru'l-fadîle, 1425/2004), 90.

¹² Bk. Bakara 2/150; Nisâ 4/9,25,77; İsrâ 17/31; Kehf 18/80; Enbiyâ 21/28; Ahzâb 33/39; Fâtır 35/28; Kâf 50/33; Abese 80/9.

¹³ Râgıb İsfehânî, *Müfredâtu elfâzi'l-Kur'ân*, thk. Safvân Adnân Dâvûdî, (Dımeşk: Dâru'l-Kalem, 1413/1992), 283.

¹⁴ Bk. Bakara 2/281; Nisâ 4/1; A'râf 7/35; Nahl 16/128; Nûr 24/52; Zümer 39/73.

¹⁵ Râgıb İsfehânî, *Müfredâtu elfâzi'l-Kur'ân*, 881.

¹⁶ Râgıb İsfehânî, *Müfredâtu elfâzi'l-Kur'ân*, 458; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 4: 2292.

¹⁷ Ebu'l Huseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ, *Mu'cemu mekayisi'l-luga*, thk. Abdusselâm Muhammed Hârun, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1399/1989), 2: 447.

¹⁸ Râgıb İsfehânî, *Müfredâtu elfâzi'l-Kur'ân*, 366.

Fezi'ü: Birincisi dehşetli korku, ikincisi yardım talep etme ve yardım etme anlamlarını taşır.¹⁹ Aynı zamanda korku kaynaklı insanda oluşan telaş ve ürkme hâli anlamına da gelir. Fezi'a, el-Enbiyâ 21/103, en-Neml 27/87,89, Sebe' 34/23,51 ve Sâd 38/22'de korku anlamında kullanılmıştır.²⁰

Vecel: Korkmak ve kalbin kaygı nedeniyle ürpermesi demektir.²¹ Vecel, el-Enfâl 8/2²² ve el-Hicr 15/52,53'de korku anlamında; el-Hac 22/35 ve el-Mü'minûn 23/60'da ise kalbin saygı sebebiyle ürpermesi anlamında kullanılmıştır. Havf ile vecel arasındaki fark şudur: Havf emâresi olan ve hoş olmayan bir şeyin olacağına dair kalpte oluşan bir korku hissidir. Vecel ise, görünürde olmayan ve kötü şeyleri hatırlamadan kaynaklı korkudan öte bir ürperti hâlidir.²³

Ru'b: Kur'an'da korkuyu anlatan kelimelerden birisidir. Kişinin bir işe kalkışamayacak kadar güçten düşmesi ve kalbi kaplayan korku anlamına gelir.²⁴ Ru'b, Âl-i İmrân 3/151, el-Kehf 18/18, el-Ahzâb 33/26 ve el-Haşr 59/2'de korku anlamında kullanılmıştır.

Rav'u: Büyüklük, çokluk veya güzellikten kaynaklı kalbe düşen veya atılan korkudur. Kelime ötreli *rû'u* şeklinde okunduğunda akıl ve kalp anlamına gelir.²⁵ Rav'u, Kur'an'da sadece Hûd 11/74'de geçer ve korku anlamında kullanılmıştır.

Hazer: Korkmak, korkulan şeyden sakınmak, korunmak, hazırlıklı ve uyanık olmak anlamlarını taşır. Hazer, el-Bakara 2/19,243 ve eş-Şuarâ 26/56'da korku anlamında kullanılmıştır.²⁶

İnzâr: İçinde korku olan bir durumu bildirmek suretiyle

¹⁹ İbn Fâris, *Mu'cemu mekayisi'l-luga*, 4: 501.

²⁰ Râgıb İsfehânî, *Müfredâtu elfâzi'l-Kur'an* 635.

²¹ Râgıb İsfehânî, *Müfredâtu elfâzi'l-Kur'an*, 855.

²² Bk. Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Huseyn er-Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb (et-Tefsîru'l-kebîr)*, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1981), 15/121.

²³ Râgıb İsfehânî, *ez-Zerîa' ilâ mekârimi's-şeria'*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1400/1980), 222.

²⁴ İsmâil b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh Tâcü'l-luga ve sihâhu'l-Arabiyye*, thk. Ahmed Abdu'l-Gafûr Attâr, (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l Melâyîn, 1399/1979), 1: 136; Râgıb İsfehânî, *Müfredâtu elfâzi'l-Kur'an*, 356; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 3: 1667.

²⁵ İbn Fâris, *Mu'cemu mekayisi'l-luga*, 2: 459; Cevherî, *es-Sihâh Tâcü'l-luga ve sihâhu'l-Arabiyye*, 3: 1223; Râgıb İsfehânî, *Müfredâtu elfâzi'l-Kur'an* 373.

²⁶ İbn Fâris, *Mu'cemu mekayisi'l-luga*, 2: 37; Cevherî, *es-Sihâh Tâcü'l-luga ve sihâhu'l-Arabiyye*, 2: 626; Râgıb İsfehânî, *Müfredâtu elfâzi'l-Kur'an* 223.

korkutmaktır.²⁷ İnzâr, Yâsîn 36/6, Fussilet 41/13, eş-Şûrâ 42/7, el-Ahkâf 46/3,21 ve el-Leyl 92/14'de bu anlamda kullanılmıştır.

1.2. Havf Kavramının Sözlük Anlamı

Havf (خوف), Arapça'da kökü (و ف خ) olan خاف mazi fiilin mastarıdır. Sözlükte korkmak, endişelenmek, ürkmek ve kaygılanmak anlamına gelir. Okumada zorluk olması nedeniyle mâzi ve muzârisininde vav harfi elife çevrilmiştir. Ayrıca havf, mastar olarak hîfetu, ihâfe, tahvîf ve tehavvuf şeklinde gelir.²⁸ Havfin, 'huvvefün' veya 'huyyefün' kökeninden geldiğini söyleyenler de vardır.²⁹ İbn Manzûr (ö. 711/1311), havfı; "câriyelerin giydiği üzerinde inci dizili kemer tarzında kesilen kırmızı deriden bir kemer" şeklinde açıklar.³⁰ Halil b. Ahmed (ö. 175/791) havfı "arıcıların ve su taşıyıcıların giydikleri elbise" şeklinde tarif eder.³¹ Havf, Türkçede genellikle korku anlamında kullanılır. Korku için Türkçe Sözlükte şu anlamlar verilir: "1. Bir tehlike veya tehlike düşüncesi karşısında uyanan kaygı duygusu. 2. Kaygı, üzüntü. 3. Kötülük gelme ihtimali, tehlike, muhatara. 4. (psikol.) Gerçek veya beklenen bir tehlike ile yoğun bir acı karşısında uyanan coşku, beniz sararması, ağız kuruması, kalp, solunum hızlanması vb. belirtileri olan veya daha karmaşık fizyolojik değişmelerle kendini gösteren duygu."³²

1.3. Havf Kavramının Istilâhî Anlamı

Havf, kişinin hoşlanmadığı bir şeyin başına geleceğine dair beklentisini, ya da sevdiği bir şeyi kaybetme endişesini ifade etmek üzere kullanılan bir terimdir.³³ Ayrıca "insanın Allah katındaki durumu hakkında hissettiği korku ve kaygıları" da içerir.³⁴ Havfa Kur'ân'da; Dâmeğânî (ö.

²⁷ Râgıb İsfahânî, *Müfredâtu elfâzi'l-Kur'ân* 797.

²⁸ Geniş bilgi için bk. Halil b. Ahmed el-Ferahîdî, *Kitabü'l-Ayn*, thk. Abdülhamid Hendâvî, (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1420/1999), 1: 452; Cevherî, *es-Sihâh Tâcü'l-luga ve sıhâhu'l-Arabiyye*, 4: 1358, 1359; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 2: 1290-1292.

²⁹ Cevherî, *es-Sihâh*, 4: 1358; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 2: 1290.

³⁰ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 2: 1291.

³¹ Halil b. Ahmed, *Kitabü'l-Ayn*, 1: 452.

³² Türk Dil Kurumu (TDK), *Türkçe Sözlük*, haz. İsmail Parlatır, Nevzat Gözaydın ve Hamza Zülfikar, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1998), 2: 1363.

³³ Cürcânî, *Mu'cemu't-ta'rifât*, 90.

³⁴ Mustafa Kara, "Havf", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, (İstanbul: TDV Yay., 1998-

478/1085), öldürme (el-Bakara 2/155; en-Nisâ 4/83), savaş (el-Ahzâb 33/19), ilim (el-Bakara 2/182; en-Nisâ 4/35,128; el-En'âm 6/51), azap korkusu (Âl-i İmrân 3/170; el-A'râf 7/56), endişe ve teyakkuz (uyanıklık hâli) (en-Nahl 16/47);³⁵ Hîrî (ö. 430/1039), haşyet (el-Bakara 2/38; el-Mâide 5/69; el-A'râf 7/56; el-Ahkâf 46/13; er-Ra'd 13/21; en-Nahl 16/50), ilim (el-Bakara 2/182; en-Nisâ 4/35,127), öldürme (en-Nisâ 4/83) ve savaş korkusu (el-Ahzâb 33/19);³⁶ Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767), öldürme (en-Nisâ 4/83), savaş (el-Ahzâb 33/19), ilim (el-Bakara 2/182,229; en-Nisâ 4/35,127; el-En'âm 6/51) ve azaptan veya bir şeyden korkma (Âl-i İmrân 3/170; el-A'râf 7/56; es-Secde 32/16; Fusilet 41/30);³⁷ İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201), korku (Âl-i İmrân 3/170; el-A'râf 7/56; es-Secde 32/16), ilim (el-Bakara 2/182,229; en-Nisâ 4/3,128; el-En'âm 6/51), zan (el-Bakara 2/229), savaş (el-Ahzâb 33/19) ve öldürme veya hezimet sebebiyle acı veren musibet (en-Nisâ 4/83)³⁸ anlamlarını verirken; İbn Manzûr (ö. 711/1311) ise öldürme, korku, savaş ve ilim anlamlarını vermiştir.³⁹ Bundan başka havfa Kur'an'da; inkârcıların gelecek için duydukları korku ve endişeleri, müminlerin Allah'a karşı besledikleri samimiyet,⁴⁰ Allah'a muhalefet etme korkusu, Allah'ın azabından korkma, O'na saygısızlık etme korkusu, O'na inananların âhiret kaygısı, günaha düşme endişesi⁴¹ gibi dinî kaygıları ifade eden anlamlar da yüklenmiştir. Aynı şekilde havf, Kur'an'da "somut bir obje ya da durum karşısında duyulan dünyevî korkuları ifade etmek için kullanıldığı

2013), 16: 528-531.

³⁵ el-Huseyn b. Muhammed ed-Dâmeğânî, *Kâmûsu'l-kur'an ve ıslâhu el-vucûh ve'n-nezâir fi'l-Kur'âni'l-kerîm*, thk. Abdülazîz Seyyid el-Ehl, (Beyrut: Dâru'l-İlm lil Melâyîn, 1404/1983), 165.

³⁶ Ebu Abdurrahmân İsmâil b. Ahmed el-Hîrî en-Nisâbüri, *Vucûhu'l-Kur'an*, thk. Necf Arşî, (Meşhed: Mecmau'l-buhûsi'l-islâmiyye, 1432/2011), 228, 229.

³⁷ Ebu'l-Hasen Mukâtil b. Süleymân, *el-Vucûh ve'n-nezâir fi'l-Kur'âni'l-azîm*, thk. Hâtîm Sâlih ed-Dâmin, (Dubey: Merkezu cum'ati'l-mâcid li's-sekâfe ve't-turâs, 1427/2006), 55, 56.

³⁸ Ebu'l-Ferec Cemâleddîn Abdurrahmân b. Ali İbnü'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-A'yun en-nevâzur fi' ilmî'l-vucûhu ve'n-nezâir*, thk. Muhammed Abdulkerîm Kâzım er-Râzî, (Beyrut: Muessesetu'r-risâle, 1407/1987), 279-281.

³⁹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 2: 1291.

⁴⁰ M. Sait Kavşut, *İnsan: Teolojik Antropoloji, Mâturîdî'nin Düşünce Dünyası*, ed.: Şaban Ali Düzgün, (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 2011), 240.

⁴¹ Ali Galip Sezgin, "Eşanlamlılık Bağlamında Kur'an'da "Korku" İfade Eden Kelimeler Üzerine Analitik Bir Değerlendirme", *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, 16/1 (2003): 45.

gibi insanüstü bir kaynağa, makama ya da otoriteye karşı duyulan korkuları anlatmak için de kullanılır. Yine dünyevî birtakım endişeler de bu kelime ile anlatılır.”⁴² Buradan havfın başta korku olmak üzere geniş bir kullanım alanına sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Kur'an'da geçen havfa⁴³ günümüzde salt korku yerine daha çok kaygı, tedirginlik, samimiyet ve çekingenliğin birlikte olduğu korku hissi manasını yüklemek daha isabetli görünmektedir.⁴⁴

2. ULEMÂYA GÖRE HAVF

Hâris el-Muhâsibî (ö. 243/857)'ye göre; Havf, inandıktan sonra yakînî (kesin) bilgiyle oluşur. Kesin bilgi olmadan korku olmaz. Korku üç çeşittir: İman korkusu, geçmişin korkusu ve elindekini kaybetme korkusu. Muhâsibî, bundan başka Allah'ın meleklerle ve peygamberlere has kıldığı dördüncü bir korkudan daha söz eder ki, bu korku için “havf'ul-ıẓâm (büyüklerin korkusu)” tabirini kullanır.⁴⁵

Ebû Hafs Haddâd (ö. 265/878), havfı lambaya benzetir ve: “Havf, kalbin lambasıdır. İçinde hayır ve şer olan her şey onunla görülür.” der.⁴⁶ Göz karanlıkta eşyayı nasıl göremez ise, içinde korku bulunmayan kalpte iyiyi kötüden aynı şekilde ayırt edemez. Göz bir şeyin dışını, kalp ise o şeyin iç yüzünü görür. İlk bakışta göze hoş ve güzel görünen bazı şeyler araştırıldığında, içindeki kötülükler, tehlikeler görülebilir. Bu şekilde inceden inceye gerçeği görmeye basiret denir. İşte kalbi korku lambasıyla aydınlananlar, basiret sahibi olanlardır. Korku lambasının nurundan mahrum olanlar, süslü günahlara aldanabilirler. Günahların cazibesine kapılabilirler. Şeytana ve nefse uyabilirler.

Cüneyd el-Bağdâdî (ö.297/909) havfı, “her nefes alışverişte, her an

⁴² Turgay Gündüz, *Kur'an'da Korku Motifi*, (İstanbul: Düşünce Kitabevi Yay., 2004), 25.

⁴³ Bk. Bakara, 2/38,41,62,112,262,274,277; Mâide, 5/69; En'âm, 6/48; A'râf, 7/35; Tevbe, 9/13; Yûnus, 10/62; Nahl, 16/2; Zümer, 39/16; Zuhuruf, 43/68; Ahkâf, 46/13 ve diğerleri.

⁴⁴ Bk. Türk, “Kur'an Işığında Korku ve Etkileri”, 143.

⁴⁵ Ebû Abdillâh Hâris b. Esed Hâris el-Muhâsibî, *Risâletu'l-musterşidin*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde, (Halep: Daru's-selâm, 1954), 176, 177.

⁴⁶ Ebu'l-Kâsım Abdü'l-Kerim b. Hevâzin el-Kuşeyrî, *er-Risâletu'l-Küşeyriyye*, (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001), 162.

azap görebilirim diye ihtimal vermektir"⁴⁷ şeklinde açıklar. Allah'tan korkan kişi, her nefes alışverişinde günahattan uzak durmalı, yaşamı boyunca bu endişeyi taşıyarak hareket etmeli, murâkabe ve muhâsebe içinde olmalı ve kendisini büyük günün hesabına hazırlamalıdır.⁴⁸

Ebû Tâlip el-Mekkî (ö. 386/996), *Kûtü'l-kulûb* adlı eserinde havfin tüm korku makamlarını içine alan bir kavram olduğunu söyler. O'na göre korku makamları beştir: 1) Takvâ: Müttakiler, sâlihler ve ilmiyle âmillerin makamı. 2) Hazer: Zâhidler, vera' (ileri takvâ) ve huşû sahiplerinin makamı. 3) Haşyet: Âlimler, âbidler ve muhsinlerin makamı. 4) Vecel: Zâkirler, Allah'a boyun eğenler ve âriflerin makamı. 5) İşfâk: Siddıklar, şühedâ ve âşıkların makamı.⁴⁹

Ahmed b. Fâris (ö. 395/1004) havfi, kalpte hissedilen korku ve panik hâli şeklinde açıklar.⁵⁰

Halef el-Vâsitî'ye (ö. 400/1010) göre havf, Allah'la kul arasında ör-tüden ibarettir.⁵¹

Ebû Ali ed-Dakkâk (ö. 405/1015), havfin; havf, haşyet ve heybet olmak üzere üç mertebesi olduğunu söyler.⁵²

Kuşeyrî (ö. 465/1072), havfin kişinin hoşlanmadığı bir şeyin gelecekte başına gelmesi, ya da sevdiği bir şeyi kaybetme korkusu anlamına geldiğini belirtir. Allah korkusunu, Allah'ın kendisini ya dünyada ya da ahirette cezalandıracağına dair hissettiği korku olarak görür.⁵³

Râgıb İsfehânî (ö. 502/1108), havfi şöyle tarif eder: Havf, başa gelmesi arzu edilmeyen kötü bir şeyi, bilgi sahibi olma yahut zanna dayalı bir işaret sebebiyle endişeyle beklemektir.⁵⁴ Dini ve dünyevi işler için

⁴⁷ Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, (İstanbul: Dergah Yay., 1998), 110.

⁴⁸ "Hesaba çekilmezden önce kendinizi hesaba çekiniz. Büyük hesap gününe kendinizi hazırlayınız. Ancak dünyada kendisini hesaba çeken kimsenin kıyâmet günü hesabı kolay olur." Tirmîzî, "Sıfatu'l-kıyâmeve'r-rekâik ve'l-vera'", 90.

⁴⁹ Muhammed b. Ali b. Atiyye Ebû Tâlip el-Mekkî, *Kûtü'l-kulûb*, thk. Mahmûd İbrâhim Muhammed er-Rıdvânî, (Kahire: Mektebetu dâru't-turâs, 1422/2001), 2: 667; Kara, "Havf", 16: 528-529.

⁵⁰ İbn Fâris, *Mu'cemu mekayîsi'l-luga*, 2: 230.

⁵¹ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed Gazzâlî, *İhyâ'ü 'ulûmi'd-din*, (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1426/2005), 1503; Kuşeyrî, *er-Risâletu'l-Küşeyriyye*, 163.

⁵² Kuşeyrî, *er-Risâletu'l-Küşeyriyye*, 161.

⁵³ Kuşeyrî, *er-Risâletu'l-Küşeyriyye*, 161.

⁵⁴ Râgıb İsfehânî, *Müfredâtu el-fâzi'l-Kur'ân*, 303; Cürçânî (ö. 816/1413) havfı, Râgıb İsfehânî gibi tarif eder ve şu ilaveyi yapar: "Havf, ... yahut elde edilmesi arzu edilen hoş

kullanılan havf, “emn (güvende olma)” kavramının zıddı bir kavramdır.⁵⁵ Buradan yola çıkarak havf için şunu söylemek mümkündür: Havf, insanın fizyolojik yapısında etkisini gösteren, istemediği bir şeyin gerçekleşmesinden korkmak, endişe etmek veya kaygı duymakla, yahut sahip olduğu bir şeyi kaybetme endişesini taşımakla insanın iç dünyasında oluşan psikolojik bir durumdur ve onu hissedenin zayıflığını gösterir. İnsanoğlu hilkatı gereği içini huzursuz eden korku duygusunu her zaman taşımaktadır. Zira gelecek yani *kader* insan için belirsizdir. Bu belirsizlik inkârcı insanı geleceği için bir endişe ve korku duymasına, mümin için de Yaratıcısına karşı içten bir saygı ve teslimiyete sebebiyet verir. Bu yüzden hakikatte Allah'tan korkan kişi, korkusundan göz yaşları akıtıp göz yaşını silen değil, O'nun azap ve gazabını celbedecek söz ve davranışlardan uzak duran kişidir.⁵⁶

Gazzâlî (ö. 505/1111), korkuyu gelecekte başa gelmesi istenmeyen bir şey sebebiyle kalbin acı çekmesi ve yanıp tutuşması şeklinde izah eder ve şöyle der: Havf hâli, sırasıyla ilim, hâl ve amelden oluşur. Korku sebeplerini bilmek, korkunun gücünü ve kalbin çektiği acının şiddetinin çoğalmasına sebep olur. Korku sebeplerinin azalmasıyla korku da zayıflar.⁵⁷ Bilgi yoluyla oluşan korku ateşinin etkisi önce kalpte başlar, sonra tüm bedene, organlara ve davranışlara taşar.⁵⁸ Korku şayet amele etki etmiyorsa, hayvanların hızını artırmayan kamçı misali onun varlığının yokluğundan farkı yoktur.⁵⁹ Korku, âdeti şehvetleri yakıp yok eden bir ateştir. Korkunun değeri, şehvetleri yakma, kişiyi günahlardan uzaklaştırma ve ibadetlere yönlendirme derecesine bağlıdır.⁶⁰ Gazzâlî'ye göre Allah korkusunun iki makamı vardır: Birincisi O'nun azabından korkmaktır. Bu birçok insanın hissettiği korkudur. İkincisi ise en üst

bir şeyi elde edememe endişesidir.” Cürcanî, *Mu'cemu't-ta'rifât*, 20; Kara, “Havf”, 16: 529.

⁵⁵ Kasas, 28/61; Kureys, 106/4; Ömer Nasuhi Bilmen, *Dini ve Felsefi Ahlâk Lügatçesi*, (İstanbul: Bilmen Yay., 1967), 45; Muhammed et-Tâhir İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenwîr*, (Tunus: Dâru't-Tûnisîyyetü li'n-neşr, 1984), 2: 409; Sezgin, “Eşanlamlılık Bağlamında Kur'an'da Korku İfade Eden Kelimeler Üzerine Analitik Bir Değerlendirme”, 42.

⁵⁶ Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Küşeyriyye*, 162.

⁵⁷ Gazzâlî, *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn*, 1503.

⁵⁸ Gazzâlî, *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn*, 1504.

⁵⁹ Gazzâlî, *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn*, 1506.

⁶⁰ Gazzâlî, *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn*, 1509.

meritebe olan Allah'a yakın olmayı umarak O'ndan korkmaktır. Bu da âlimlerin korkusudur.⁶¹

Makdisî (ö. 620/1233), havfı Allah'ın kullarını kendisine yaklaşmaları için ilim ve amele sevk eden kılıcı olarak tasvir eder.⁶²

Muhyiddîn ibn Arabî'ye (ö. 638/1240) göre havf, hayret makamıdır ve her şeyden haberdar olan Allah'ı bilen kişiye eşlik eder.⁶³

İsmail Hakkı Bursevî (ö. 1137/1725) ise kalbi güneşe benzetir ve şöyle der: "Hakiki takvâ şudur ki nefsin ve kalbin; şeriat mertebesinde büyük günahlardan ve hakikat mertebesinde gizli şirkten temiz olması gerekir. Aksi hâlde bu şirk ve günahların karanlıklarıyla güneş tutulması gibi kalbin nuru tutulur ve gönül aynası tozlanır."⁶⁴

3. KUR'ÂN'DA KORKU TÜRLERİ

3.1. DİNÎ KORKULAR

Kur'ân'da zikredilen korkulardan bazılarını dinî korkular şeklinde adlandırabilmek mümkündür. Bu korkular şunlardır: Allah korkusu, kıyâmet günü korkusu, cehennem korkusu, şeytan korkusu, isyana düşme korkusu, amellerin iptali korkusu ve hidâyetten sapma korkusudur.

3.1.1. Allah Korkusu

Her korkunun başında gelir. Allah'tan korkmak; O'na iman etmek, hakka uymak ve dünyadan yüz çevirmek anlamını taşıdığı gibi,⁶⁵ Allah'ın emir ve yasaklarına riayet etmek, yasakladıklarından kaçınmak anlamını da ifade eder.⁶⁶

⁶¹ Gazzâlî, *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn*, 1517.

⁶² Makdisî, *Muhtasarı minhâcu'l-kâsîdîn*, 303.

⁶³ Muhyiddîn Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Hâtimî İbn Arabî, *Futuhât-ı Mekkiyye*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1420/1999), 3: 276.

⁶⁴ İsmail Hakkı Bursevî, *Ferâhu'r-rûh, Muhammediyye şerhi*, haz. Mustafa Utku, (İstanbul: Uludağ Yay., 2004), 126.

⁶⁵ Abdullah b. Ömer b. Muhammed eş-Şîrâzî el-Beydâvî, *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vil*, thk. Muhammed Subhî Hasen Hallâk, Muhammed Ahmed el-Atraş, (Beyrut: Dâru'r-reşîd, 2000), 1: 96.

⁶⁶ Taberî, *Câmiu'l-beyân a'n te'vil-i âyi'l-Kur'ân*, 5: 49; Ebu'l-Hasen Ali b. Ahmed b. Muhammed el-Vâhidî en-Nîsâbüri, *el-Vasît fi tefsiri'l-Kur'âni'l-mecîd*, thk. Âdil Ahmed Abdi'l-Mevcûd, Ali Muhammed Muavved, Ahmed Muhammed Sayra, Ahmed Abdülganî el-Cemel, Abdurahmân U'veys, (Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994),

Mümin, Allah'tan O'na yaraşır şekilde korkan⁶⁷ yani bütün varlığıyla Allah'a itaat edip isyan etmeyen, O'nu anıp unutmayan ve O'na şükredip nankörlük etmeyen kişidir.⁶⁸ Bu yüzden mü'minin duyduğu gerçek korku, sadece Allah korkusudur. Zira bu korku, müminin Allah'ın dışında ölüm, fakirlik vb. diğer korkulardan gerçek anlamda korkmasına engel olur. Dolayısıyla Allah korkusu, mümini Allah'ın gücü karşısında boyun eğdirerek O'nun rızasını kazanmaya yöneltir. Allah'ın azabını düşünerek onu isyandan ve günah işlemekten uzaklaştırır. Allah'ın kendisini gördüğü bilinciyle açıkta ve gizlilikte suç işlemesini engeller. Mümin, Allah'tan başka korktuğu her şeyden kaçarken, O'nun korkusuyla O'ndan kaçmaz,⁶⁹ bilakis O'nun dışındaki tüm korkulardan kurtulmak için O'na yakınlaşır,⁷⁰ O'na güvenir⁷¹ ve O'na sığınır. Allah'ın merhametini kaybetme endişesiyle O'nun gazabından kaçıp yine O'nun merhametine sığınır. Bu hâl mümine manevî bir rahatlık ve huzur verir.⁷² Diğer yandan Allah korkusu, mümine günlük yaşamında hakkı bâtıldan ayırt etme yeteneğini kazandırır, karşılaşıcağı her türlü sıkıntılardan kurtulması için çıkış yolu aralar ve hiç ummadığı yerden rızkını genişletir.⁷³

Kur'ân'ın Allah'tan korkulmasına dair mesajlarındaki temel amaç insanları korkutmak ve ürkütmek değildir. Burada aslolan kulların hidâyete teşviki ve sapıklığa karşı uyarılmasıdır.⁷⁴ Çünkü Allah'ın rahmeti her şeyi kuşatmış, rahmeti ve bağışlaması gazabına üstün gelmiştir.

Kur'ân'da Allah korkusu ile ilgili en dikkat çeken âyetlerden birisi Âl-i İmrân 3/102'dir. “*Ey iman edenler! Allah'a karşı gereği gibi ittikâ edin*

2: 454. Ayrıca bk. Bakara, 2/61; Âl-i İmrân, 3/32, 50; Şuarâ, 26/110; Mücâdele, 58/9; Tahrîm, 66/6.

⁶⁷ Âl-i İmrân, 3/102.

⁶⁸ Ebu'l-Fidâ' İsmail İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân'il-azîm*, (Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmiye, 1988), 2: 74.

⁶⁹ Gazzâlî, *İhyâ'ü 'ulûmi'd-din*, 1503.

⁷⁰ Bakara, 2/115; Hadîd, 57/74; Beled, 90/16.

⁷¹ Zümer, 39/38.

⁷² Fussilet, 41/30; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân'il-azîm*, 7: 162; Hayati Hökeleli vd., *Din Psikolojisi*, (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yay., 2010), 58.

⁷³ Enfâl, 8/29; Talak, 65/2, 3; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 23: 42.

⁷⁴ Mâide, 5/35.

ve ancak Müslümanlar olarak can verin.”⁷⁵ Bu âyetteki ittikâ’dan murad, Allah’a yaraşır şekilde korkmak, O’na itaat etmek ve isyan etmemek, verdiği nimetlere her zaman şükretmek ve asla nankörlük etmemek, daima O’nu zikretmek ve kesinlikle unutmamak, Allah’ın dinine ve Kur’ân’a sımsıkı sarılmaktır.⁷⁶ Bazı müfessirler âyetteki “Allah’a karşı gereği gibi ittikâ edin.” sözünün “O hâlde gücünüz yettiğince Allah’tan korkun” (et-Tegâbün 64/16) âyetiyle neshedildiğini söylemişlerdir. Bu görüşte olmayan müfessirler ise bu âyetlerle ilgili şu yorumu yapmışlardır: Âl-i İmrân 3/102. âyetin manası “Allah’tan gerektiği gibi korkun” şeklindedir ve bu, tüm günahlardan kaçınmak demektir. Bu mananın neshedilmesi söz konusu değildir. Zira mana, bazı günahların işlenebileceğini ifade eder. Durum böyle olunca, Âl-i İmrân 3/102 ve et-Tegâbün 64/16’deki mana aynı olmaktadır. Çünkü kim Allah’tan gücü yettiğince korkarsa, hakikatte o kişi O’ndan yaraşır şekilde korkmuştur.⁷⁷ Bu konuda dikkat çeken diğer bir âyet ise el-Mâide 5/35’dir. “Ey iman edenler! Allah’tan korkun, O’na yaklaşmaya vesile arayın ve O’nun yolunda çaba harcayın ki kurtuluşa eresiniz.” Âyetteki ittikâ’dan anlatılmak istenen, haramlardan yüz çevirmek ve dinen yasaklananları terk etmektir.⁷⁸

Allah korkusunun kendi dışındaki korkulardan ayrılan kendine özgü bir karakteri vardır. Öyle ki emniyet ve güven duygusu, Allah korkusunun içine yerleştirilmiştir. Allah korkusu bu yönüyle başka hiçbir korkuya benzemez. Dikkat ettiniz mi: Allah’ın ismi de hiçbir isme benzememektedir. Bu sebeple Allah’a karşı hissedilen bu duygu, diğer varlıklara karşı hissedilen duygularla asla benzeşmemektedir.

⁷⁵ Âyetlere mana verirken Diyanet İşleri Başkanlığı Kur’ân-ı Kerîm Meali, Kur’ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir ve TDV Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Mealinden istifade edilmiştir. Halil Altuntaş, Muzaffer Şahin, *Diyanet İşleri Başkanlığı Kur’ân-ı Kerîm Meali*, (Ankara: DİB Yay., 2011); Hayreddin Karaman, İbrahim Kafî Dönmez, Mustafa Çağrı ve Sadrettin Gümüş, *Kur’ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, (Ankara: DİB Yay., 2006); Komisyon, *TDV Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meali*, (Ankara: TDV Yay., 2017).

⁷⁶ Bk. Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu’l-beyân a’n te’vil-i âyi’l-Kur’ân*, thk. Abdullah b. Abdi’l-Muhsin et-Türkî, (Kahire: Dâru Hicr, 2001), 5: 637; Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, 8: 175.

⁷⁷ Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, 8: 176.

⁷⁸ İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’ân’il-azîm*, 3: 94.

3.1.2. Kıyâmet Günü Korkusu

Bu korku, hiç kimsenin kimseye fayda sağlamayacağı, herkesin kendi yaptıklarıyla baş başa kalacağı kıyâmet günü korkusudur. “*Ey insanlar! Rabbinize karşı gelmekten sakının. Hiçbir babamn çocuğuna hiçbir yarar sağlayamayacağı, hiçbir çocuğun da babasına hiçbir yarar sağlayamayacağı günden korkun!..*” (Lokmân 31/33).⁷⁹ Âyette Allah kendisinden korkulmasını emretmekte ve insanları kıyâmet günü için uyarıp korkutmaktadır.⁸⁰ Kıyâmet günü, büyük-küçük her amelin kayıtlı olduğu amel defteri herkese takdim edilecektir. Günahkârlar dünyada işledikleri kötülüklerin bu şekilde önüne serilmesinden dolayı dehşete kapılacaklar ve Allah'ın azabından korkacaklardır. “*Artık kitap (amel defteri) ortaya konmuştur; suçluların, onda yazılı olanlardan korkuya kapılmış olarak, 'Vay hâlimize! Bu nasıl kitapmış! Küçük-büyük hiçbir şey bırakmaksızın hepsini sayıp dökmüş!' dediklerini görürsün. Böylece yaptıkların karşılarında bulmuşlardır.*” (el-Kehf 18/49). Kıyâmet gününü korkutucu kılan hususlardan birisi de o gün kötülük yapanların bazı organlarının kendi aleyhlerine tanıklık edeceğidir. Bu gerçek Kur'ân'da şöyle açıklanmıştır: “*Nihayet oraya geldiklerinde vaktiyle yaptıklarından dolayı kulakları, gözleri ve derileri onların aleyhine şahitlik eder.*” (Fussilet 41/20). Bu yüzdendir ki, Allah kullarını âhiret günü için ne takdim edecekleri konusunda uyarmakta ve uyanık olmalarını istemektedir.⁸¹

Kur'ân'da, kıyâmet gününde meydana gelecek sarsıntının insanları panik ve korkuya sevk edeceği beyan edilmektedir: “*Ey insanlar! Rabbinizden korkun! Kıyâmet sarsıntısı gerçekten büyük bir olaydır. Onu göreceğiniz gün, her emzikli kadın emzirdiği çocuğu unutacak, her gebe kadın karnındaki çocuğu düşürecektir. Ve insanları sarhoş olmadıkları hâlde sarhoş gibi göreceksin; çünkü Allah'ın azabı (kıyâmetin dehşeti) çok çetindir.*” (el-Hâc 22/1-2). Öte yandan Kur'ân'da korkunun kıyâmet günü zirve yapacağı bildirilmektedir. Bunun sebebi kıyâmet günü olacak olayların, dünyada meydana gelen ve korkutucu olarak nitelenen deprem, yanardağ patlaması, şiddetli kasırga vb. hadiselerden daha korkunç ve dehşet verici olmasındandır.⁸²

⁷⁹ Ayrıca bk. İnsân, 76/10; Enbiyâ, 21/103.

⁸⁰ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân'il-azîm*, 7: 314.

⁸¹ Haşr, 59/18-19.

⁸² Bk. Kehf, 18/49; Tâhâ, 20/102; Neml, 27/87; Kıyâmet, 75/7-12; Tekvîr, 80/1-6;

3.1.3. Cehennem Korkusu

İslam inancına göre her insan âhirette imanı sayesinde cennetle veya inkârı ve günahı sebebiyle cehennemle karşılaşacaktır.⁸³ “Bitki ve ağaçları ile toprağı örten bahçe anlamına gelen” cennet, Allah’a iman edenlerin ebedi mutluluk içinde yaşayacakları yerin adıdır.⁸⁴ Cehennem ise, dipsiz kuyu, hayırsız, uğursuz anlamına gelir. Ve inkârcıların ve günahkarların isyanları sebebiyle cezalandırılacakları yerin adıdır.⁸⁵

Kur’ân’da cehennemin azabının çok şiddetli ve onun ne kadar kötü kalacak bir yer olduğundan söz edilmektedir.⁸⁶ Diğer yandan Kur’ân, cehennemi yedi kapısı olan,⁸⁷ farklı ceza yerlerini barındıran,⁸⁸ duvarlarla çevrili,⁸⁹ bekçileri bulunan⁹⁰ bir yer olarak tasvir etmektedir. Cehennemin korkunçluğunu ve dehşetini en açık şekilde ortaya koyan unsurlardan birisi onun ateşidir. Cehennem Kur’ân’da birçok yerde ateşle birlikte zikredilmektedir.⁹¹ Cehennem ateşi, can yakıcı, kızgın, çılgın, yakıp kavuran ve kocaman kıvılcımlar saçan bir ateştir.⁹² Bu yüzden cehennem, kendisinden korkulması gereken bir olgu olarak kendisini göstermektedir. Suçlulara kaynar su dökmek,⁹³ irin içirmek,⁹⁴ zakkûm yedirmek,⁹⁵ onları demirden topuzlarla dövmek,⁹⁶ demir halka ve zincirlerle ateşe atmak⁹⁷ cehennem azapları arasında zikredilmek-

İnfitâr, 82/1-5.

⁸³ İnfitâr, 82/13-14; Tekâsur, 102/7.

⁸⁴ M. Süreyya Şahin, “Cennet”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, (İstanbul: TDV Yay., 1998-2013), 7: 374.

⁸⁵ Ömer Faruk Harman, “Cehennem”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, (İstanbul: TDV Yay., 1998-2013), 7: 225.

⁸⁶ Ra’d, 13/18.

⁸⁷ Hicr, 15/44.

⁸⁸ Nisâ, 4/145; Furkân, 25/13.

⁸⁹ Kehf, 18/29; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’ân’il-azîm*, 5: 139.

⁹⁰ Zuhruf, 43/77; Müddessir, 74/30; Alak, 96/18.

⁹¹ Bk. Tevbe, 9/35, 63, 68, 81, 109; Fâtır, 35/36; Mü’min, 40/49; Tûr, 52/13; Cin, 72/23; Beyyine, 98/6.

⁹² Bk. Nisâ, 4/10; Ahzâb, 33/64; Meâric, 70/15-16; Müddessir, 74/27-29; Murselât, 77/32-33; Kâria, 101/10-11.

⁹³ En’âm, 6/70; Hac, 22/19-20; Sâd, 38/57; Mü’min, 40/71-72; Vâkıa, 56/42, 54; Nebe, 78/25.

⁹⁴ Sâd, 38/57; Nebe, 78/25.

⁹⁵ Duhân, 44/43-46; Vâkıa, 56/52.

⁹⁶ Hac, 22/21.

⁹⁷ Mü’min, 40/72.

tedir. Kulların cehennemle korkutulmasındaki gaye, aralarında hak yoldan sapanları korku motifiyle doğru yola çağırarak, inananları ise onunla uyararak hak yolda ilerlemelerini sağlamak içindir. Dolayısıyla her insanın cehennem korkusunu hissetmesinden daha doğal bir şey yoktur.

3.1.4. Şeytan Korkusu

Şeytan, insanı vesvese ile yoldan çıkarmaya çalışan ruhanî bir varlıktır.⁹⁸ İster insan, ister cin, isterse de hayvan olsun her mütekebbir, cebbar ve asi şeytandır.⁹⁹ Şeytan, her kötülüğün kaynağıdır. İnsanı daima Allah yolundan alıkoymaya ve aldatmaya çalışır. Bunun için insanları; hak yoldan saptırma,¹⁰⁰ onları faiz, içki, kumar gibi haramlara teşvik etme,¹⁰¹ büyüye meylettirme,¹⁰² onlara kötü işleri güzel gösterme,¹⁰³ boş ümitler vererek aldatma¹⁰⁴ gibi çeşitli yollar arar. Kur'ân, insanları şeytanın aldatıcı özelliğine karşı şöyle uyarmaktadır: “*Ey Âdemoğulları! Şeytan, anne babanızı ayıp yerlerini birbirine göstermek için elbiselerini soyarak cennetten çıkardığı gibi sizi de aldatmasın. Çünkü o ve yandaşları, sizin onları göremeyeceğiniz yerden sizi görürler. Şüphesiz biz şeytanları inanmayanların yoldaşları yaptık.*” (el-A'râf 7/27).

Kur'ân'da şeytan, insanoğlu için peşinden gidilmemesi gereken “*apaçık bir düşman*”¹⁰⁵ olarak nitelenir. Dolayısıyla şeytanın düşman olarak vasfı, onu kendisinden korkulması gereken bir varlık kılmaktadır. Dünyada hiçbir insanın, ondan korkup çekinmemesi düşünülemez. Zira Kur'ân, şeytanı; Allah'a karşı isyanıyla büyüklenip cennetten kovulan,¹⁰⁶

⁹⁸ Bakara, 2/36; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Kurtûbî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdi'l-Muhsin et-Turkî, (Beyrut: Müessesetu'r-risâle, 2006), 1: 453; İlyas Çelebi, Salime Leyla Gürkan, “Şeytan”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, (İstanbul: TDV Yay., 1998-2013), 39: 99-103.

⁹⁹ Cevherî, *es-Sihâh Tâcü'l-luğa ve sıhâhu'l-Arabiyye*, 5: 2144; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 4: 2265.

¹⁰⁰ A'râf, 7/16-17; Zuhruf, 43/62.

¹⁰¹ Mâide, 5/90-91; Bakara, 2/275.

¹⁰² Bakara, 2/102.

¹⁰³ Enfâl, 8/48; Nahl, 16/63; Kasas, 27/24; 'Ankebût, 29/38.

¹⁰⁴ Nisâ, 4/119-120.

¹⁰⁵ Bakara, 2/168, 208; En'âm, 6/142; A'râf, 7/22; Yûsuf, 12/5; Kasas, 28/15; Fâtır, 35/6; Yâsin, 36/60; Zuhruf, 43/62; Tekvîr, 81/25.

¹⁰⁶ Hicr, 15/30-35; Meryem, 19/44.

Rabbine karşı çok nankörlük eden,¹⁰⁷ insanlara tuzak kuran,¹⁰⁸ vesvesesiyle Allah'ın emirlerine muhalefet ettiren,¹⁰⁹ edepsizliği ve kötülüğü emreden,¹¹⁰ unutturma yeteneğine sahip olan,¹¹¹ arabozuculuk yapan,¹¹² şerrinden Allah'a sığınılması istenilen,¹¹³ insanı yüzüstü bırakıp rezil eden¹¹⁴ ateşten yaratılmış bir varlık¹¹⁵ olarak tasvir eder.

Allah'a inananların O'nun yolunda harcama yaptıkları ve tasadduk ettiklerinde kalplerine düşen fakirliğe düşme korkusu, şeytanın işlerinden birisi olarak zikredilir. “Şeytan içinize yoksulluk korkusu düşürür ve çirkin şeyler yapmanızı emreder. Allah ise kendinden bir başışlama ve lütuf sözü vermektedir.” (el-Bakara 2/268) Yani şeytan insanlara “Kazandığın malı elinde tut. Sakın tasadduk etme! Sonra fakir olursun.” diye fısıldar ve bu şekilde onların kalplerine fakirliğe düşme korkusunu düşürür.¹¹⁶

Kur'an'da münâfikların tutumları şeytanın tutumuna benzetilir. Şeytan, insanoğluna “İnkâr et” der, o inkâr edince de onu yüzüstü bırakıp “Bilesin ki benim seninle ilgim yok. Ben âlemlerin rabbi olan Allah'tan korkarım.” (el-Haşr 59/16) der.¹¹⁷ Âyet, münafıkların zafer vadederek Yahudileri savaşa kıskırttıktan sonra onlarla birlikte hareket etmeyerek, tıpkı şeytanın insanı yüz üstü bıraktığı gibi onları yüzüstü bırakmalarından söz etmektedir. Münafıkların bu davranışı, şeytanın davranışına benzetilmiştir. Zira şeytanda insanı küfre sevk eder, sonra da onu yüz üstü bırakır.¹¹⁸ Dolayısıyla münafıkların da şeytanın da sözleri doğru değil, ancak yalan ve gösterişten ibarettir.

¹⁰⁷İsrâ, 17/27.

¹⁰⁸Nisâ, 4/76.

¹⁰⁹A'râf, 7/200; Tâhâ, 20/120; Ebü'l-Berekât Hâfızuddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî, *Medâriku't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl*, thk. Yusuf Ali Bedyûy, (Beyrut: Dâru'l-kelime't-tayyib, 1998), 1: 627.

¹¹⁰Nûr, 24/21; Kasas, 28/15.

¹¹¹Yûsuf, 12/42; Kehf, 18/63; Mücâdele, 58/19; Beydâvî, *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*, 2: 174.

¹¹²Yûsuf, 12/100; İsrâ, 17/53.

¹¹³Nahl, 16/98; Beydâvî, *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*, 2: 279.

¹¹⁴Furkân, 25/39; Haşr, 59/16.

¹¹⁵Rahmân, 55/15; Râgıb İsfehânî, *Müfredâtu elfâzi'l-Kur'an*, 454.

¹¹⁶Vâhidî, *el-Vasît*, 1: 383.

¹¹⁷Beydâvî, *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*, 3: 392.

¹¹⁸İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'an'il-azîm*, 8: 104.

3.1.5. İsyâna Düşme Korkusu

Bu korku Allah'a inananlara aittir. İsyân, Allah'a itaatten çıkıp günaha düşmektir.¹¹⁹ Hz. Peygamber (sav) günahı, “*kalbini tırmalayan ve insanların bilmesinden hoşlanmadığın şey*” şeklinde tanımlamıştır.¹²⁰ “Onlar büyük günahlardan ve hayâsızlıktan kaçınırlar, öfkelendiklerinde dahi bağışlarlar.” (eş-Şûrâ 42/37) ve “Onlar, ufak tefek kusurları dışında, büyük günahlardan ve çirkin işlerden uzak duran kimselerdir.” (en-Necm 53/32) âyetinden yola çıkarak bazı günahları büyük günah olarak değerlendirmek mümkündür.¹²¹ Aynı âyetler Allah'a iman edenlerin büyük ve küçük günahlara düşmekten korktuklarına da işaret etmektedir. “Eğer size yasaklanan büyük günahlardan kaçınırsanız sizin küçük günahlarınızı örteriz ve sizi değerli bir yere koyarız.” (en-Nisâ 4/31) âyetinde büyük günahlardan kaçınanların küçük günahlarının da affedileceği bildirilmektedir.¹²² Dolayısıyla büyük günahlardan uzak duranların veya bunun için çabalayanların, isyana düşmede hissettikleri korku ve endişe inkâr edilemez. “*Lokmân “Sevgili oğlum” (dedi), Yaptığım iş bir hardal tanesi ağırlığında bile olsa, bir kayanın içinde saklansa veya göklerde yahut yerin dibinde bulunsa yine de Allah onu açığa çıkarır. Kuşkusuz Allah her şeyi büyükün gizlilikleriyle bilir. O her şeyden haberdardır.*” (Lokmân 31/16) âyetinden yapılan sâlih amellerin kulun karşısına çıkarılacağı gibi büyük küçük demeden her günahın kesinlikle kulun önüne getirileceği ve hesaba çekileceği anlaşılmaktadır. Âyet bu açıdan, günaha düşme konusunda kulların yaşadıkları bu korkunun doğal ve olağan olduğunu göstermektedir.

3.1.6. Amellerin İptali Korkusu

Kur'ân, ancak iman edip sâlih amel işleyen, gerçeği ve sabretmeyi konuşan insanın dünya hayatında zarar etmeyeceğinden bahseder.¹²³

¹¹⁹Râgıb İsfehânî, *Müfredâtu elfâzi'l-Kur'ân*, 570.

¹²⁰Müslim, “Birr ve's-Sıla ve'l-Âdâb”, 15; Tirmîzî, “Zühd”, 52.

¹²¹İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân'il-azîm*, 7: 426; Cârullah Ebû'l-Kasım Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâiki gavâmidit-tenzîl ve Uyûni'l-ekavîl fi vucûhi't-te'vîl*, thk. Adil Ahmed 'Abdu'l-Mevcûd, Ali Muhammed Muavved, (Riyad: Mektebetu obekan, 1998), 5: 415, 645.

¹²²Kurtûbî, *el-Câmi'*, 6: 261.

¹²³Asr, 103/2-3.

Yine o, cennet ve içindeki nimetlerin iman edip sâlih amel işleyenlere vadedildiğini müjdeler.¹²⁴ Bu müjdeyi insan, sadece hayattayken elde edebilir. Bu yüzden Kur’ân, kazanılan sâlih amellerin boşa gitmemesi için şu uyarıyı yapmıştır:¹²⁵ “İçinizden kim dininden döner de kâfir olarak ölürse, dünyada ve âhirette amelleri boşa gidenler bunlardır. Cehennem dostları da bunlardır ve orada onlar devamlı kalıcıdırlar.” (el-Bakara 2/217). Bu ve benzeri âyetlerde amelleri boşa çıkaracak fiiller, küfür, şirk, âyetleri ve âhirete kavuşmayı yalanlamak, haksız yere peygamberleri öldürmek, adâleti emreden kişileri öldürmek, bâtıl şeylere dalmak olarak açıklanmıştır.¹²⁶ Kur’ân, amelleri boşa giden insanların azaba maruz kalacaklarını ve kendilerinden bu azabı defedecek hiçbir yardımcılarının olmayacağını bildirmektedir.¹²⁷ Ayrıca ilgili âyetlerden, fiilleri sebebiyle amelleri boşa gidenler kişilerle hiç amel etmeyen kişilerin âkıbet bakımından Allah katında hiçbir farklarının olmadığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla her insanın amelinin boşa gidebileceğine dair bir korkuyu hissetmesi mümkündür.

3.1.7. Hidâyetten Sapma Korkusu

Hidâyet, sözlükte doğru yolda olmak, yol göstermek, açıklamak anlamına gelir. Dalâlet (doğru yoldan sapmak) kelimesinin zıddıdır. İstilâhta ise güzellikle, iyilik ve yumuşaklıkla doğru yolu gösterme manasındır.¹²⁸ Kur’ân, Allah’ın kullarına hidâyeti gösterdiğini söyler.¹²⁹ Hidâyetin kullara gösterilmesi, ya elçi¹³⁰ ya da kitap¹³¹ ile olur. Kur’ân’da Allah’ın; kendisine inananları, kendi yolunda çabalayanları, kendisine yönelenleri doğru yola ileticeği,¹³² zâlimleri, kâfirleri, yalancı

¹²⁴Bk. Bakara, 2/25, 82; Nisâ, 4/57, 122; Yûnus 10/9; Hûd 11/23; İbâhim 14/23; Kehf, 18/107; Hac, 22/14, 23, 56; ‘Ankebût, 29/9, 58; Rûm, 30/15; Lokmân ,31/8; Secde, 32/19; Sebe’, 34/37; Şûrâ, 42/22; Muhammed, 47/12; Burûc, 85/11.

¹²⁵Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 3: 666.

¹²⁶Bk. Âl-i İmrân, 3/22; Mâide, 5/5; ‘A’râf, 7/147; Tevbe, 9/17, 69; Kehf, 18/105.

¹²⁷Âl-i İmrân, 3/21, 22; Tevbe, 9/17; Beydâvî, *Emvâru’t-tenzîl ve esrâru’t-te’vil*, 1: 251.

¹²⁸Râgıb İsfehânî, *Müfredâtu elfâzîl-Kur’ân*, 835.

¹²⁹İnsân, 76/3; Beled, 90/10.

¹³⁰Tevbe, 9/29, 33; Fetih, 48/28; Saff, 61/9.

¹³¹Bk. Bakara, 2/53, 87; Âl-i İmrân, 3/3, 7; En’âm, 6/89; Nahl, 16/64; Kehf, 18/1; Hadid, 57/25–27.

¹³²Nisâ, 4/175; Ra’d, 13/37; Kehf, 18/13; ‘Ankebût, 29/69; Tegâbun, 64/11.

ve inkârcıları, günahkarları ve müsrifleri doğru yola iletmeyeceği¹³³ beyan edilmektedir.

“(Allah) onları, içinde ebedî olarak kalacakları cehennem yolundan başka bir yola da iletcek değildir.” (en-Nisâ 4/169) âyetinde, dalâlet üzere olan inkârcıların ve zâlimlerin hidâyete erişememe hususundaki korkularına işaret edilmektedir. “(Allahım!) Bizi dosdoğru yola ilet.” (el-Fâtiha 1/6) âyetini şöyle yorumlamak mümkündür: “Ya Rabbi! Biz hidâyet üzereyiz. Ama hidâyetten uzaklaşmaktan da korkuyoruz. Bizi şimdi olduğu gibi gelecekte de dosdoğru yola ilet ve o yolda sabit kıl.”¹³⁴ “Rabbimiz! Bizi doğru yola ilettikten sonra kalplerimizi eğriltme.” (Âl-i İmrân 3/8) âyeti benzer şekilde yorumlanabilir. Öte yandan “Öyleyse sadece Müslümanlar olarak ölüünüz” (el-Bakara 2/132) âyeti ışığında, hidâyete erenlerin ölünceye kadar hidâyet üzere kalacaklarına dair bir garantilerinin bulunmadığını ve her an dalâlete düşebilme risklerinin bulunduğunu söylemek mümkündür.¹³⁵

3.2. DÜNYEVÎ KORKULAR

“Andolsun ki sizi biraz korku ve açlıkla; mallardan, canlardan ve ürünlerden eksiltmekle sınayacağız. Sabredenleri müjdele!” (Bakara 2/155) âyetinde de ifade edildiği gibi psikolojik, biyolojik, ekonomik, bedeni ve zirai alanlardaki korkulardır. Allah kullarını bu tür korkulara karşı sabırlarını ölçerek imtihan etmekte ve akabinde bu imtihanlara sabredenleri sevap vermekle müjdelemektedir.¹³⁶ Kur’ân’da geçen dünyevî korkuları şöyle sıralamak mümkündür:

3.2.1. Ölüm Korkusu

Ölüm, her canlının kaçınılmaz ortak son dünyevî kaderidir.¹³⁷ Ölüm, “bir insan, bir hayvan veya bir bitkide hayatın tam ve kesin olarak sona

¹³³Bakara, 2/258, 264; Âl-i İmrân, 3/86; Mâide, 5/51, 67, 108; En’âm, 6/144; Tevbe, 9/19, 24, 37, 80; Zümer, 39/3; Mü’min, 40/28; Saf, 61/5; Münâfikûn, 63/6.

¹³⁴Nesefî, *Medâriku’t-tenzîl ve hakâiku’t-te’vil*, 1: 32.

¹³⁵Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes’ûd el-Bağavî, *Meâlimu’t-tenzîl*, (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2002), 66.

¹³⁶Kurtûbî, *el-Câmi’*, 2: 463; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’ân’il-azîm*, 1: 151; Nesefî, *Medâriku’t-tenzîl ve hakâiku’t-te’vil*, 1: 144.

¹³⁷Enbiyâ, 21/ 35.

ermesi, yok olma, ortadan kalkma, çok büyük sıkıntı, üzüntü, bitmek, tükenmek, gücünü kaybetmek, hayatın zıddı, bir âlemden başka bir âleme intikal etmek, ruhun bedenden ayrılması¹³⁸ gibi birçok değişik manaya gelir. Ölüm, yok olmak değildir. Aksine sonsuz bir hayata adım atmaktır. Ölüm, kendisine öldükten sonra azap görmeyeceği bildirilse dahi birçok insanın yaratılışı icabı hoşlanmadığı ve sarhoşluğuna yakalanmak istemediği bir konudur.¹³⁹ Çünkü insanoğlu tattığı dünyevî zevkleri ve sahip olduğu sınırsız nimetleri terk etmek istemez. İnsan her zaman ölüm düşüncesinden kurtulmayı arzu eder. Bu yüzden insan, ölüme karşı mesafeli ve önyargılıdır. Ölüm korkusu, insanın en çok korktuğu korku çeşitlerinden birisidir. Zira insan bir an bile aklından çıkmayan ölümü düşünmeden edemez. *“De ki: ‘Sizin kendisinden kaçtığımız ölüm, sizi mutlaka bulacaktır...’* (el-Cum’a 62/8) ve *“(Rasûlüm!) De ki: Ölümden veya öldürülmekten kaçsamız bile bu kaçış size bir fayda vermeyecektir.”* (el-Ahzâb 33/16) âyetinde ölüm korkusuna ima vardır.¹⁴⁰

Ölüm korkusu, varlığını hissettiren etki gücü yüksek korkutucu ve ürpertici bir korkudur.¹⁴¹ Mümin, ölümün Allah’ın bir takdiri ve emri, ebedî hayata açılan bir kapı olduğunu bilir.¹⁴² Dolayısıyla ölüm, mümin için korkulacak bir şey değildir. Mümin için ölüm korkusu, şayet günahkâr ise ölmeden önce Allah’ın bağışlamasına veya rahmetine nail olamamak endişesinden kaynaklanmış olabilir. Bu korku, günahkâr bir kul için son derece doğaldır. Ölüm sarhoşluğu ile ilgili Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *“Mü’mine ölüm gelince, Allah’ın hoşnutluğu ve ikramı kendisine müjdelendir. Artık mü’mine ölümden daha sevimli bir şey olamaz. O anda mü’min Allah’a kavuşmayı ister, Allah da mümine kavuşmayı ister. Kâfire ölüm gelince, Allah’ın azabı ve cezası kendisine bildirilir. O anda kâfire ölümden daha fena bir şey olamaz. O anda kâfir Allah’a kavuşmaktan, Allah da ona kavuşmaktan hoşlanmaz.”*¹⁴³ Bu yüzden Müslüman her zaman ölüme hazırlıklı olmalıdır.

Kur’ân, münâfikların içine düştükleri hâllerden birini şu âyette açık-

¹³⁸Türk Dil Kurumu (TDK), *Türkçe Sözlük*, 2: 1726, 1727.

¹³⁹Kâf 50/19; Beydâvî, *Medâriku’t-tenzil ve hakâiku’t-te’vil*, 3: 315.

¹⁴⁰Nesefî, *Medâriku’t-tenzil ve hakâiku’t-te’vil*, 3: 23.

¹⁴¹Nisâ, 4/77.

¹⁴²Bakara, 2/28.

¹⁴³Buhârî, Rikâk, 41.

lar: “*Yahut o (münâfık)lar, karanlıklar içinde gökten boşanan gök gürültülü, şimşekli bir yağmura tutulmuş kimse gibidirler. Yıldırımlar yüzünden ölümden korkarak parmaklarıyla kulaklarını tıkarlar.*” (al-Bakara 2/19). Bu âyette münâfiğin hâli, zifiri karanlıkta yağmurlu bir havada gök gürültüsü ve şimşekten ürkererek ölüm korkusuna kapılan bir kişinin hâline benzetilmiştir. Burada ölüm korkusundan kastedilen, helak olma korkusudur.¹⁴⁴ Âyette geçen gök gürültüsü ve şimşegin inkârcıları tehdit eden birer âyet olarak yorumlanması mümkündür.¹⁴⁵

3.2.2. Fakirliğe ve Darlığa Düşme Korkusu

“*Şüphesiz rızık veren, sağlam kuvvet sahibi olan ancak Allah'tır.*” (ez-Zâriyât, 51/58). Bu hakikate rağmen insanoğlu bazen gelecek ve rızık endişesi nedeniyle fakirliğe ve darlığa düşme korkusuna kapılabilir. Bu yüzden insan daima kazanıp biriktirmek, biriktirdiklerine sınıksız sarılmak ister. Sahip olduklarını kaybetme korkusu onu sürekli kaygılandırır. İnsan, cimrilik göstererek kendisine bu lütfu bahşeden Rabbi için bile harcamaktan imtina edebilir. “*Şeytan sizi fakirlikle korkutur ve size cimriliği telkin eder. Allah ise size katından bir mağfiret ve bir lütf vadeder. Allah her şeyi kuşatan ve her şeyi bilendir.*” (el-Bakara 2/268) âyetinde, şeytanın fakirlik fısıltılarına aldanmamak gerektiğine dair bir ikaz bulunmaktadır. Fakirliğe ve darlığa düşme korkusu, şeytanın vesvesesi ve telkininden başka bir şey değildir.¹⁴⁶ Aynı şekilde el-İsrâ 17/31’de çocukların canına kıymaya götüren korkunun fakirliğe ve darlığa düşme korkusu olduğu bildirilmektedir.

3.2.3. Can ve Malın Azaltılması Şeklindeki Korku

“*Yahut da, onları korku üzere iken yakalamayacağından güven içinde midirler? Şüphesiz Rabbiniz çok esirgeyicidir, çok merhametlidir.*” (en-Nahl 16/47) âyetinde geçen tehavvuf (تَخَوُّف) kelimesine korkutma manası dışında mallarda ve canlarda azar azar eksiltmek anlamını yüklemek mümkündür.¹⁴⁷ Hile yapanların hemen helak edilmemeleri, Allah'ın

¹⁴⁴Bağavî, *Meâlimu't-tenzîl*, 20.

¹⁴⁵Karaman ve diğerleri, *Kur'ân Yolu*, 1: 83.

¹⁴⁶Beydâvî, *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*, 1: 171.

¹⁴⁷Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 20: 40; Kurtûbî, *el-Câmi'*, 12: 331.

sonsuz merhamet ve şefkati sayesinde onlara mühlet vermesinden ileri gelmektedir.¹⁴⁸ Hz. Ömer (ra)'ın bir gün minberde bu âyeti okuduktan sonra âyette geçen tehavvufun manasını orada bulunanlara sorduğu ve Huzeyl kabilesinden yaşlı birinin 'onun anlamı tenâkus yani noksanlaştırılmadır' şeklinde cevap verdiğiine dair nakiller bazı tefsir kaynaklarında yer almaktadır.¹⁴⁹ el-Bakara 2/155'deki "Andolsun ki sizi biraz korku ve açlıkla; mallardan, canlardan ve ürünlerden eksiltmekle sınıyacağız. Sabredenleri müjdele!" şeklindeki ilâhî buyruk, dünya imtihanında korkuyla sınanan ve akabinde bu imtihanlara sabreden insanın başarıyla olacağını müjdelemektedir.¹⁵⁰ Korku, müminin yaşamını disipline eden bir duygudur. Söz ve davranışlarında, dengeli ve ölçülü olmasını sağlayan bir unsurdur.

3.2.4. Dünyevî Çıkarı Kaybetme Korkusu

el-Kasas 28/57'de bazı Mekkeli müşriklerin Hz. Peygamber (sav)'e yönelttikleri "(Ey Muhammed!) Biz seninle beraber doğru yola uyarız, yurdumuzdan atılırız." hitâbında, mal, mülk, makam vb. dünyevî çıkarı içine alan korkuların bazen insanı hak yola tâbi olmaktan alıkoyduğuna dikkat çekilmektedir.¹⁵¹ Fakat Allah onların bu mazeretlerinin yalan ve geçersiz olduğunu beyan etmiştir.¹⁵² Öte yandan "Elinizdekini (Tevrat'ı) tasdik edici olarak indirdiğime (Kur'ân'a) iman edin; sakın onu inkâr edenlerin ilki olmayın! Âyetlerimi az bir karşılık ile satmayın. Yalnız benden korkun." (el-Bakara 2/41) âyetinde, Allah'ın kitabını ve dinini dünyevî çıkarları için istismar ederek insanlara yanlış yorumlayanlara karşı sert bir ikaz vardır.¹⁵³

Dünyevî çıkar korkusuna temas eden diğer bir âyet şudur: "De ki: Rabbimin rahmet hazinelerine eğer siz sahip olsaydınız, harcanır (ve tükenir) korkusuyla kısıtıkça kısırdınız. İnsanoğlu pek eli sıkıdır." (el-İsrâ 17/100). Âyet şunu söylüyor: İnsanoğlu şayet erzaklarla veya nimetlerle dolu hazinelere sahip olsaydı, cimrilik yapardı ve Allah'ın rızıkları

¹⁴⁸Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 14: 238.

¹⁴⁹Zamahşerî, *el-Keşşâf*, 3: 43, Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 20: 40; Kurtûbî, *el-Câmi'*, 12: 332.

¹⁵⁰Nesefî, *Medâriku't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl*, 1: 144.

¹⁵¹Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 18: 287.

¹⁵²İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân'il-azîm*, 6: 222.

¹⁵³Karaman ve diğerleri, *Kur'ân Yolu*, 1: 115.

dağıtmada gösterdiği cömertliği gösteremezdi. Çünkü insan çok cimridir. Ona göre bu cömertlik, dünyevî çıkarına zarar verir. Bu düşünce-deki insan yokluktan ve fakir olmaktan korkar. Hâlbuki Allah, tüm bu hâllerden yücedir. Âyette geçen *infâk*, fakirlik anlamındadır. İbn Abbâs (ö. 58/687) ve Katâde (ö. 117/735) bu görüştedir.¹⁵⁴

el-Kasas 28/60'da insanoğlunun kısacık dünya hayatında nasibine düşen her şeyin faydalı şeyler ve süs olduğu, Allah katında kazanılan sevapların ise daha hayırlı ve kalıcı olduğu belirtilmektedir. Bu âyetin tefsiriyle ilgili olarak İbn Abbâs "Dünyada mümin azıklanır, münafık süslenir, kâfir ise eğlenir." yorumunu yapmıştır.¹⁵⁵ Dolayısıyla bu âyetten, insanoğlunun dünyevî çıkar düşüncesiyle kendisine bahşedilen şeyleri harcamaktan geri durmaması gerektiği anlaşılmaktadır.

el-İsrâ 17/31'de dünya kazancı elinden gidecek ve fakir düşecek diye korku yaşayan bazı insanların, çocuklarını öldürmeye teşebbüs ettiklerinden bahsedilmektedir. Âyette bu şekil takıntılı bir korkunun doğru olmadığına işaret edilmekte ve Allah'ın yarattığı hiçbir canlıyı rıziksız bırakmayacağına vurgu yapılmaktadır.¹⁵⁶

3.2.5. Düşmanın Şerrinden Duyulan Korku

Kur'ân'da düşmanın şerrinden korkma havf ile ifade edilmiştir.¹⁵⁷ en-Nisâ 4/83'de¹⁵⁸ ve el-Ahzâb 33/19'da geçen havftan savaş dolayısıyla düşmanın şerrinden duyulan korkunun kastedilmesi ihtimal dahilindedir. Kur'ân, insanoğlunun en ciddi ve tehlikeli korkularından birisi olan düşman korkusundan örnekler verir. Hz. Mûsâ (as)'ın düşmanı Firavun'dan korkması,¹⁵⁹ Müslümanların Hendek gazvesinde düşman kuşatması sebebiyle yaşadıkları korku¹⁶⁰ ve Müslümanların kendilerini savaşmaya hazır bekleyen bir ordu yüzünden korkuya kapılmaları¹⁶¹ bu örneklerden bazılarıdır. Kur'ân'da Allah'ın "*İnsanlardan değil, benden*

¹⁵⁴Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 13: 181-182.

¹⁵⁵Beydâvî, *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*, 2: 652.

¹⁵⁶Bağavî, *Meâlimu't-tenzîl*, 741.

¹⁵⁷Nesefî, *Medâriku't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl*, 1: 378.

¹⁵⁸Elmalılı âyeti daha çok savaşla ilgili durumlara yorumuştur. Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 3: 38.

¹⁵⁹Kasas, 28/18-21.

¹⁶⁰Ahzâb, 33/9-12.

¹⁶¹Âl-i İmrân 3/173; Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 2: 465, 466.

korkun...” (el-Mâide 5/44) buyruğu, düşman korkusunu yenmenin yolunun insanlardan ve ölümden korkmadan Allah’tan korkmaktan geçtiğini beyan eder. Âl-i İmrân 3/173’de müminlerin düşman korkusu söz konusu olduğunda Allah’a teslimiyet içinde O’na güvenmeleri gerektiği belirtilmiştir. Bu güven onların Allah’a olan imanları ve dinlerine bağlılıklarını artıracaktır.¹⁶²

el-Bakara 2/194’de geçen “*Şu hâlde kim size saldırırsa, onun saldırısının dengiyle siz de ona saldırın.*” ifadesinde “*dengiyle*” kaydı konularak, Müslümanların kendilerine saldıran düşmana karşı aşırıya kaçmadan karşılık vermesi gerektiği beyan edilmektedir.¹⁶³ Düşmana karşı yapılan saldırının birçok sebebi olabilir. Düşmanın şerrinden korkma, bu sebeplerden birisidir.

Düşmanın şerrinden korkma, dünyevî bir korku olup inananlar tarafından yenilmesi gereken bir korkudur. Bu korkunun ilacı ise, kalbe Allah kokusunun yerleşmesidir.

3.2.6. Zâlim Beşerin Zulmünden Duyulan Korku

İnsanın hayatını olumsuz etkileyebilecek ve psikolojik bunalımına sebep olabilecek derecedeki anormal korku şiddetli bir korkudur. Bu korku özellikle zâlimlerin, diktatörlerin yıllarca süregelen baskı ve işkenceleri sonucunda mazlumların ruhlarına yerleşen bir korkudur. Şiddetli korkuyu yaşayan bu kişiler, iyi ve güzel olan düşüncelerini harekete geçirmekte zorlanabilirler. Kur’ân, şiddetli korkuyu istismar eden zâlimlerin ve cebbâr (zorba) kişilerin bu korkuyu bir baskı aracı olarak kullandıklarından ve insanları hak yolundan engellemeye çalıştıklarından söz eder.¹⁶⁴ Diğer yandan Kur’ân, Allah dilemedikçe kimsenin kimseye zarar veremeyeceği¹⁶⁵ gerçeğini açıklar.

el-İsrâ 17/76’de Mekkeli müşriklerin Hz. Peygamber (sav) Mekke’deyken “*neredeyse dünyayı başına dar getirecekler*” sözüyle O’na korku saldıkları, onların bu davranışlarının “*O takdirde, senin ardından kendileri de fazla kalamazlar.*” sözüyle kesinlikle karşılıksız kalmayacağı ve gün

¹⁶²Kurtûbî, *el-Câmi*, 5: 423.

¹⁶³Karaman ve diğerleri, *Kur’ân Yolu*, 1: 302.

¹⁶⁴A’râf, 7/88; İsrâ, 17/76, 77; Yâsîn, 36/18; Meryem, 19/46.

¹⁶⁵Bakara, 2/107; Âl-i İmrân, 3/111, 120; Nisâ, 4/113; Mâide, 5/42.

gelecek onların da Mekke'den çıkarılacakları, “Senden önce gönderdiğimiz peygamberler hakkındaki kanun (da budur). Bizim kanunumuzda hiçbir değişiklik bulamazsın” (el-İsrâ 17/77) kavliyle de önceki peygamberlerin bu şekilde sıkıntı çektikleri beyan edilmiştir. Mekke'li müşriklerin Mekke halkı üzerindeki baskıları, içlerinden az kişinin Müslüman olmasında önemli bir etken olmuştur. Nitekim Allah'ın bildirdiği bu beyan, Mekke'nin fethi sonrasında Hz. Peygamber (sav)'i Mekke'den çıkartan¹⁶⁶ Mekke'li müşriklerin oradan çıkarılmaları ile gerçekleşmiş, Mekke halkı ve çevresindekiler bölük bölük İslâm'a girmişlerdir.¹⁶⁷

Firavun kavminin üzerinde, kendi izni olmadan başka şeylere inanamayacakları derecede zulüm ve işkence oluşturmak suretiyle şiddetli bir korku meydana getirmişti.¹⁶⁸ “Firavun ve kavminin kendilerine işkence etmesinden korkuya düşerek kavminden bir grup gençten başka kimse Mûsâ'ya iman etmedi...” (Yûnus 10/83). Âyetten bu korkunun, bazı kişilerin iman etmesine bir engel teşkil ettiği anlaşılmaktadır.¹⁶⁹

Ayrıca Kur'ân'da korkaklığın münâfikların sergilediği bir davranış olduğu görülmektedir.¹⁷⁰ Korkaklık zaten mümine yakışmaz. Münâfik ise çıkarını kaybetme endişesiyle korkar. Mümin duasında korkaklıktan Allah'a sığınmalıdır. Nitekim Hz. Peygamber (sav) duasında korkaklıktan Allah'a sığınmış¹⁷¹ ve bize bu konuda örnek olmuştur.

3.2.7. Endişe Anlamında Korku

Kur'ân'da havfın endişe anlamında kullanıldığı âyetler bulunmaktadır. Bu anlam, genellikle gelecekte olabilecek olumsuz olayların, kişiler üzerindeki tesirinin söz edildiği yerlerde görülmektedir.¹⁷² Örneğin el-Bakara 2/182'de vasiyet edenin taşıdığı endişe, el-Bakara 2/229'da

¹⁶⁶Hız. Hatice'nin amcazadesi Varaka b. Nevfel'in Hz. Peygamber (s.a.v)'e kavminin kendisini memleketinden çıkaracaklarını söylediği rivayet edilmektedir. Buhârî, “Bed'u'l-vahy”, 1.

¹⁶⁷Nasr, 110/1-3.

¹⁶⁸Bk. Mustafa Cora, *Tâğütü Tutum ve Davranışlar*, (Burdur: Anıl Grup Matbaacılık, 2017), 50, 51, 78, 79.

¹⁶⁹Nesefî, *Medâriku't-tenzil*, 2: 36.

¹⁷⁰Tevbe, 9/56; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 11: 502.

¹⁷¹“Allah'im! Korkaklıktan sana sığınırım.” Buhârî, “Cihâd ve's-seyr”, 25.

¹⁷²Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd es-Semerkandî Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, (İstanbul: Mizan Yay., 2006), 7: 157.

Allah'ın koymuş olduğu hudutlarını yerine getirememe endişesi, en-Nisâ 4/9'da kendi çocuklarının endişesini taşıyanların başkalarının çocukları için de endişe duymaları, en-Nisâ 4/34-35'de kocanın eşinin isyan, dikbaşlılığı ve geçimsizliğinden kaynaklı endişesi, en-Nisâ 4/128'de kadının kocasının kendi haklarına engel olması ve kötü muamelesinden kaynaklı endişesi, el-En'âm 6/48'de Allah'a iman edip O'na uyan ve kendisini düzelterlerin endişe içinde olmayacakları, Yûsuf 12/13'de Hz. Yakub (as)'ın oğlu Hz. Yûsuf'a kardeşlerinin bir kötülük yapmalarından duyduğu endişe, Meryem 19/5'de Zekeriyâ (as)'ın yerine geçecek akrabalarından duyduğu endişe, Meryem 19/45'de Hz. İbrâhim (as)'ın babasının inançsız ölerek günaha girmesi ve kendisine azabın dokunabileceğine dair endişesi havf ile beyan edilmiştir.

3.2.8. Uyarı Tarzında Korkutma

Kur'an'daki uyarı şeklindeki korkutmalar, insanı gerçek güç sahibi olan Allah'a ilticâ etmeye sevk eder. Kur'an, insanların durumlarına göre uyarı metoduyla caydırıcı ve korkutucu âyetlerle bazen onları sarsıcı bir şekilde uyurarak korkutmaktadır.¹⁷³ Kur'an'ın bu şekil uyarılarına kıyâmet günü, yeniden diriliş, âhirette hesap verme, Cehennem azâbı vb. konuların eşlik ettiği görülmektedir.¹⁷⁴ “*Ey insanlar! Rabbinizden korkun! Çünkü kıyâmet vaktinin depremi müthiş bir şeydir!*” (el-Hac 22/1) âyetinde olduğu gibi bu tarz uyarıların amacı, insanlarda kötülüklerle karşı caydırıcı bir etki meydana getirmek veya onları Allah'a imana sevk etmektir. Öyle ki, Cübeyr b. Mutim (ra)'ın Medine'de Mescid-i Nebevî'de Hz. Peygamber (sav)'den Tûr sûresini dinlemesi ve sûrenin içerdiği konulardan etkilenerek Müslüman oluşu¹⁷⁵ müşahhas bir örnek olarak tarihteki yerini almıştır.

3.2.9. Dünyevîleşme Korkusu

Dünyevî meyil yani dünyevîleşme, insanlığın var oluşundan beri vardır ve insanlığın yok oluşuna kadar da devam edecektir. Dünyevîleşme, insanın “*dünyaya karşı özel bir tavır alma ve yakın ilgi gösterme sürecidir.*”

¹⁷³Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 16: 446.

¹⁷⁴Kamer, 54/7, 8; Kâria', 101/1-11.

¹⁷⁵Buhârî, “Ezân”, 99; “Cihâd ve's-seyr”, 171; “Megâzi”, 11.

(el-Bakara 2/155). “*Hâlbuki dünya hayatının sağladığı fayda âhiretinkine göre pek azdır.*” (et-Tevbe 9/38) meâlindeki âyet, insanın dünya hayatı yerine âhiret hayatını tercih etmesi gerektiğini açıklar.¹⁷⁶ Âhiret nimetlerine göre çok daha değersiz olan dünya nimetlerini tercih etmek, en şerefli varlık olan insanı yüceltmek yerine küçük düşürecektir. Bu açıdan dünyevîleşme, Müslümanın yaşadığı en ciddi korkulardan birisidir. Zira dünyaya meyletmek, onu Yaratıcısı’ndan uzaklaştırır. Hâl böyleyken maalesef bazı Müslümanlar, dünyevîleşmenin etkisiyle modern tesettür, tesettür mayo, İslâmi tatil, İslâmi deniz turları, İslâmi plaj gibi birçok şeyi “İslâmî”leştirmişlerdir. Bunun sebebi, zihinlerinde kurguladıkları yaşam tarzlarını meşru hâle getirme çabasından başka bir şey değildir. Zaten kazandıkları da yakında kesilecek pek az bir menfaattir.¹⁷⁷

Dünyevîleşmenin en önemli göstergelerinden birisi, lüks yaşam ve aşırı israftır. Para kazanmak, mevki elde etmek gibi dünyevî kazançların yegâne değer hâline gelmesi de başka bir göstergedir. Kur’ân’ın dünya hayatının sadece bir oyun, eğlence, oyalanma, süs ve insanların arasında bir övünmeden ibaret olduğuna¹⁷⁸ dair öğretisi ve “*Dünya hayatı sakın sizi aldatmasın.*” (Lokmân 31/33; Fâtır 35/5) şeklindeki ikazı, özeldede müminin genelde her insanın dünyevîleşmekten korkması gerektiğine işaret etmektedir. Dolayısıyla her insan, dünya hayatı ile âhiret arasında bir denge kurmalı, Allah’ın kendisine verdiği şeylerde âhiret yurdunu aramalı ve dünyadan da nasibini unutmamalıdır.¹⁷⁹ Aynı zamanda Allah’ın kendisine lütfettiği şeylerden diğer insanlara karşılıksız vermeli, yeryüzünde isyan ederek fesat çıkararak kişi olmamalıdır.¹⁸⁰ Dünyevîleşmeden korunmanın yolu; Âl-i İmrân 3/14’de dünya hayatının geçici menfaatleri olarak sıralanan nefsâni heveslere, kadınlara, çocuklara, yığın yığın biriktirilen para, kıymetli madenlere, salma atalara, sağmal hayvanlara ve hububata düşkünlük göstermemek; el-Hadîd 57/20de insanların kendi aralarında daha çok mal,, mülk ve evlada sahip olmayı arzu etmemek; el-En’âm 6/32’de dünyada müttakî bir kul olarak

¹⁷⁶İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’ân’il-azîm*, 4: 135.

¹⁷⁷Nahl, 16/117; Beydâvî, *Envârû’t-tenzîl ve esrârû’t-te’vîl*, 2: 285.

¹⁷⁸En’âm, 6/32; ‘Ankebût; 29/64; Muhammed, 47/36; Hadîd, 57/20.

¹⁷⁹Kasas, 28/77.

¹⁸⁰Kasas, 28/77; Bağavî, *Meâlimu’t-tenzîl*, 987.

yaşamak; el-A'râf 7/51, el-Ankebût 29/64 ve el-Mü'min 40/39'da âhîret hayatını unutmamak; en-Nahl 16/30'da hayatı ihsân üzere kurmak şeklinde açıklanmıştır. Dünya hayatı aldatici, kısa ve geçici,¹⁸¹ âhîret hayatı ise kalıcı ve sürekli dir.¹⁸² Asıl gerçek hayat, el-'Ankebût 29/64'de açıklandığı üzere âhîret hayatıdır.

3.2.10. Kınayanın Kınaması Şeklindeki Korku

Bu korku tabiri, Kur'ân'da sadece el-Mâide 5/54'de "(Müminler) Allah yolunda cihad ederler ve hiç kimsenin kınamasından korkmazlar. İşte bu Allah'ın dilediğine verdiği bir lütfudur." şeklinde geçmektedir. Burada müminlerin Allah yolunda cihad ederken münâfiklar gibi kınayanın kınamasından korkmadıkları ifade edilmektedir. Âyette "hiç kimsenin kınamasından korkmazlar" sözünden kastedilenler, savaşta Yahudi yandaşları tarafından kınanan ve bu kınanma korkusuyla savaş esnasında Müslüman ordusundan ayrılan münafıklardır. Âyette geçen hem "levmete"de hem de nekra kılınan "lâim"de mübalağa vardır.¹⁸³ Yani âyet şunu diyor: Müminler, hiç ama hiçbir kimsenin kınamasından korkmazlar. Dolayısıyla bu korku, münafıklarla ilgili olup müminlerin böyle bir korkuya kapılmaması ve bu kınamalara aldırış etmemesi gerekir.¹⁸⁴ O hâlde kınayanın kınamasından korkmamak, cihad edenlerin veya müminlerin vasıflarındandır. Bu özellik, Allah'ın kullarından dilediğine bahşettiği bir lütuftur.¹⁸⁵

"Kınayanın kınaması" tabirini, günümüzde sıklıkla kullanılan toplumsal baskı veya mahalle baskısı ile ilişkilendirmek de mümkündür. Bu tarz bir baskı, bireyin doğru bildiklerini ve inandıklarını hayata yansıtmasına engel olabilir. Dolayısıyla böyle bir baskıdan oluşan korku ve çekingenliğin bireyi doğrudan etkilemeyeceğini düşünmek imkansızdır.

SONUÇ

Kur'ân'da havf, türevleriyle birlikte 42 sûrede olmak üzere toplam 124 yerde geçer. Bu âyetlerden 76'sı Mekkî, 48'i Medenî âyetlerdir.

¹⁸¹Bk. Âl-i İmrân, 3/14, 185; Yûnus, 10/24, 70; Ra'd, 13/26; Mü'min, 40/39;

¹⁸²Mü'min, 40/39; A'lâ, 87/17.

¹⁸³Beydâvî, *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*, 1: 445; Karaman ve diğerleri, *Kur'ân Yolu*, 2: 297

¹⁸⁴İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân'il-azîm*, 3: 125.

¹⁸⁵Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 8: 528.

Havf ve türevleri, 87 yerde fiil, 37 yerde ise isim ve mastar olarak; havf, fiil olarak genellikle '*korkarım*' şeklinde 23 yerde, mastar olarak da 26 yerde geçer.

Kur'ân'da geçen havf, salt korku anlamında düşünülemez. Havfı, günümüzde daha çok içinde kaygı, endişe, saygı ve çekingenliği barındıran bir duygu olarak tasavvur etmek mümkündür. Bu yüzden bazı meâl ve tefsirlerde havfın Türkçeye çevrilmesinde kaygı anlamının tercih edildiği görülmektedir. Kur'ân'da 14 yerde inananlar için dünyada hiçbir korku ve hüznün olmayacağı bildirilmiştir. Kur'ân'da havf sıkça hüznün kavramıyla birlikte kullanılmaktadır. Bunun sebebi, korkunun ve ona eşlik eden kaygı ve endişenin devam etmesiyle hüznün meydana gelmesidir. Kur'ân'da "*Üzülme!*" ve "*Üzülmeyiniz!*" şeklindeki ilâhî hitaplar, inananlar için hem motivasyon kaynağı hem de oluşan hüznü ortadan kaldıracı bir tesellidir. Kur'ân'da korku türleri denilince akla ilk gelen, Allah korkusudur. Allah korkusunun genişlemiş hâli, takvâ ile adlandırılır. Takvâda hem korku hem de sevgi, saygı ve sorumluluk vardır. Sonra kıyâmet günü korkusu, ölüm korkusu, cehennem korkusu, şeytan korkusu, fakirliğe düşme korkusu gibi diğer korkular akla gelmektedir. Havf, üzerinde düşünülmesi gereken Allâh'ın âyetlerindedir. Kur'ân'da en-Nahl 16/112'de geçen korku libâsı (elbisesi) tabiriyle, açlık çeken ve korkuya kapılan birinin içinde bulunduğu hâl anlatılmak istenmiştir. Bu yüzden korkudan emin olmak, Allah'ın bir lütfu ve rahmeti olarak görülür. Dolayısıyla geçtiği yerlerde havfın salt korku anlamı yerine, siyak ve sibak gözetilerek anlamlandırılması veya yorumlanması daha isabetli olacaktır.

Havf, Kur'ân'da geniş bir kullanım alanına sahiptir. Dinî kaygıların yanında dünyevî kaygıları da ifade eder. Dolayısıyla korku hem dünya hem de âhiret hayatıyla ilgili bir kavramdır. Diğer taraftan o, Kur'ân'da imtihan araçlarından birisi olarak zikredilmiştir ve onunla ilgili âyetlerde psikolojik tahliller göze çarpmaktadır. Bu tahlillerden birisi, korkunun bir neticesi olan korkaklığın münâfikların sergilediği bir davranış olduğuna işaret edilmesidir.

Kur'ân'daki korkuların, dinî korkular ve dünyevî korkular olmak üzere iki kısımda toplandığı söylenebilir. Dinî korkular arasında; Allah korkusu, kıyâmet günü korkusu, cehennem korkusu, şeytan korkusu,

isyana düşme korkusu, amellerin iptali korkusu ve hidâyetten sapma korkusu sayılabilir. Dünyevî korkular arasında ise; ölüm korkusu, fakirliğe ve darlığa düşme korkusu, can ve malın azaltılması şeklindeki korku, dünyevî çıkarı kaybetme korkusu, düşmanın şerrinden duyulan korku, zâlim beşerin zulmünden duyulan korku, endişe anlamında korku, uyarı tarzında korkutma, dünyevîleşme korkusu ve kınayanın kınaması şeklindeki korkuyu saymak mümkündür.

Allah korkusu, kaynağı Allah olması sebebiyle pozitif etki yönü ağır basan bir korkudur. O, tüm korkular arasında en kıymetli olanıdır. Kıymeti, emniyet ve güven duygusunun bu korkunun içine yerleştirilmesinden kaynaklanır. Allah korkusu, diğer korkuların aksine korkanı korktuğu varlıktan kaçırılmaz ve uzaklaştırmaz. Bilakis O'na yaklaştırır ve bağlar. Dolayısıyla Allah korkusuna sahip olmak, paha biçilemez bir erdemdir. Kınayanın kınamasından korkmamak ise, Allah'ın bir lütfu olup müminlerin ayırt edici özelliklerindedir. Kanaatimizce Kur'an'ın korku ekseninde verdiği mesajlar, insanları korkutmaktan ve ürkütmekten ziyade onları Hak yola sevk etmek ve sapıklıktan uzak tutmayı hedeflemektedir. Ancak şeytanın Kur'an'da insanoğlu için apaçık bir düşman olarak nitelenmesi, onun insanları isyana ve korkuya sevk etmedeki rolünü açıkça ortaya koymakta ve onu kendisinden korkulması gereken bir varlık kılmaktadır. Ayrıca günümüzde dünyevîleşme korkusunun Müslümanlar arasında daha sıklıkla ele alınması ve gündemde tutulması âhiret saadetleri bakımından önem arz etmektedir.

Kaynakça

- Altuntaş, Halil, Muzaffer Şahin, *Diyanet İşleri Başkanlığı Kur'an-ı Kerim Meâli*, Ankara: DİB Yay., 2011.
- Bağavî, Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ûd, *Me'âlimu't-tenzîl*, Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2002.
- Beydâvî, Abdullah b. Ömer b. Muhammed eş-Şîrâzî, *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*, thk. Muhammed Subhî Hasen Hallâk, Muhammed Ahmed el-Atraş. Beyrût: Dâru'r-reşîd, 2000, I-III.
- Bilgin, İsmail Hilmi Bilgin. *Kur'an'a Göre Korku*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2000.

- Bilmen, Ömer Nasuhi, *Dinî ve Felsefî Ahlâk Lügatçesi*, İstanbul: Bilmen Yay., 1967.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhim b. el-Müğîre el-Cu'fi, *Sahihu'l-Buhârî (el-Câmiu's-sahîh)*, Riyad: Mektebetu'r-rüşd, 2006.
- Cancan, Fatih. *Kur'ân'da Kutsal Korku ve Diğer Korkular*. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2003.
- Cevherî, İsmâil b. Hammâd, *es-Sihâh tâcu'l-ğâ' ve sihâhu'l-Arabiyye*, thk. Ahmed Abdül-Gafûr Attâr. Beyrut: Dâru'l-İlm lil Melâyîn, 1979, I-VI.
- Cora, Mustafa, *Tâğutî Tutum ve Davranışlar*, Burdur: Anil Grup Matbaacılık, 2017.
- Cürcânî, Ali b. Muhammed es-Seyyid eş-Şerîf, *Mu'cemu't-ta'rifât*, thk. Muhammed Sıddîk el-Minşâvî. Kahire: Dâru'l-fadîle, 2004.
- Çelebi, İlyas, Salime Leyla Gürkan, “Şeytan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 36: 99-103, İstanbul: TDV Yay., 1998-2013.
- Çelik, Hacer. *Kur'ân-ı Kerîm'de Havf ve Haşyet*. Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2012.
- Dâmeğânî, el-Huseyn b. Muhammed, *Kâmûsu'l-Kur'ân ve ıslâhu el-vucûh ve'n-nezâir fi'l-Kur'âni'l-kerîm*, thk. Abdülazîz Seyyid el-Ehl. Beyrut: Dâru'l-İlm lil Melâyîn, 1983.
- Ebû Tâlip el-Mekkî, Muhammed b. Ali b. Atiyye, *Kûtu'l-kulûb*, thk. Mahmûd İbrâhim Muhammed er-Rıdvânî. Kahire: Mektebetu dâru't-turâs, I-III.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed, *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn*, Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2005, I-IV.
- Gökcan, Mansur. *Tasavvufta Havf ve Recâ (Korku ve Ümit) Anlayışı*. Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi, 2012.
- Gökcan, Mansur, “Havf ve Recâ (Korku ve Ümit) Dengesi”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16: 2 (2016): 171-192.
- Gökcan, Mansur, “Tasavvufta Allah Korkusu”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/2 (2004): 249-276.
- Gözel, Mehmet. *Kur'ân'da Havf Kavramı*. Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2013.
- Gümrükçüoğlu, Süleyman, “İmtihan ve Dünyevîleşme”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages* 10/2 (2015): 411-434.
- Gündüz, Turgay, *Kur'ân'da Korku Motifi*, İstanbul: Düşünce Kitabevi Yay., 2004.

- Halil b. Ahmed el-Ferahîdî, *Kitabü'l-Ayn*, thk. Abdülhamid Hendâvî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999, I-IV.
- Hâris el-Muhâsibî, Ebû Abdillâh Hâris b. Esed, *Risaletü'l-musterşidîn*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde. Halep: Dâru's-selâm, 1954.
- Harman, Ömer Faruk, "Cehennem", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 7: 225, İstanbul: TDV Yay., 1998-2013.
- Hökelekli, Hayati, Hüseyin Peker, Faruk Karaca, Abdülkerim Bahadır ve Ali Ulvi Mehmedoğlu, *Din Psikolojisi*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yay., 2010.
- İbn Arabî, Muhyiddîn Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Hâtimî, *Futuhât-ı Mekkiyye*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999, I-IX.
- İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, Tunus: Dâru't Tûnisîyyetü li'n-neşr, 1984, I-XXX.
- İbn Fâris, Ebu'l Huseyn Ahmed b. Fâris b. Zekerîyyâ, *Mu'cemu mekayîsi'l-luga*, thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn. Beyrut: Dâru'l-fikr, 1989, I-VI.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ' İsmail, *Tefsîru'l-kur'ân'il-azîm*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1988, I-IX.
- İbn Manzûr, Cemaleddîn Ebu'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânü'l-Arab*, thk. Abdullah Ali el-Kebîr, Muhammed Ahmed Hasbullâh, Hâşim Muhammed el-Şâzilî. Kahire: Dâru'l-meârif, ts., I-VI.
- İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemâleddîn Abdurrahmân b. Ali, *Nuzhetu'l A'yun en-nevâzir fi ilmi'l-vucûhu ve'n-nezâir*, thk. Muhammed Abdülkerîm Kâzım er-Râzî. Beyrut: Muessesetu'r-risâle, 1987.
- İsmail Hakkı Bursevî, *Ferâhu'r-rûh, Muhammediyye şerhi*, haz. Mustafa Utku. İstanbul: Uludağ Yay., 2004.
- Kara, Mustafa, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, İstanbul: Dergah Yay., 1998.
- Kara, Mustafa, "Havf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 16: 528-529, İstanbul: TDV Yay., 1998-2013.
- Karaman, Hayrettin, Mustafa Çağrıncı, İbrahim Kâfi Dönmez ve Sadrettin Gümmüş, *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, Ankara: DİB Yay., 2006, I-V.
- Kavşut, M. Sait, *İnsan: Teolojik Antropoloji, Mâturîdî'nin Düşünce Dünyası*, ed. Şaban Ali Düzgün. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 2011.
- Kaya, Sibel. *Havf (Kaygı) ve Recâ (Ümit) Kavramlarının Semantik ve Teolojik Tahlili*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2012.
- Komisyon, *TDV Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, Ankara; TDV Yay., 2017.

- Köknel, Özcan, *Kaygıdan Mutluluğa Kişilik*, İstanbul: Altın Kitaplar Yay., 1985.
- Kurtûbî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, thk. Abdullah b. Abdi'l-Muhsin et-Turkî. Beyrut: Müessesetu'r-risâle, 2006, I-XXIV.
- Kuşeyrî, Ebu'l-Kâsım Abdü'l-Kerîm b. Hevâzin, *er-Risâletu'l Kuşeyriyyetu*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001.
- Makdisî, Ahmed b. Abdurrahmân b. Kudâme, *Muhtasaru minhâcu'l kâsîdîn*, Dımeşk: Mektebetu Dâru'l-Beyân, 1398/1978, 303.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd es-Semerkindî, *Te'vîlâtü'l-Kur'an*, İstanbul: Mizan Yay., 2006, I-XVIII.
- Mukâtil b. Suleymân, Ebu'l-Hasen, *el-Vucûh ve'n-nezâir fi'l-Kur'âni'l-azîm*, thk. Hâtim Sâlih ed-Dâmin. Dübey: Merkezü cum'ati'l-mâcid li's-sekâfe ve't-turâs, 2006.
- Nair, Ahmet. *Kur'an'da Korku Kavramı*. Doktora Tezi, Yalova Üniversitesi, 2017.
- Nair, Ahmet, "Havf ve Haşyet Kavramlarının Kur'an'daki Semantik Anlamı", *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/9 (2018): 55-98.
- Nisâbü'rî, Ebu'l-Huseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî, *Sahih-u Müslim*, Beyrut-Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Dâru İhyâ-i'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1991, I-V.
- Necati, M. Osman, *Kur'an ve Psikoloji*, Ankara: Fecr Yay., 1998.
- Nesefî, Ebu'l-Berekât Hâfızuddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd, *Medâriku't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl*, thk. Yusuf Ali Bedyûy. Beyrut: Dâru'l-kelimu't-tayyib, 1998, I-III.
- Nisâbü'rî, Ebu Abdurrahmân İsmâil b. Ahmed el-Hirî, *Vucûhu'l-Kur'an*, thk. Nefes Arşî. Meşhed: Mecmau'l-buhûsi'l-İslâmiyye, 1432.
- Özkarataş, Fatoş Su. *Havf*. Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi, 2014.
- Râgıb el-İsfahânî, *Müfredâtu elfâzi'l-Kur'an*, thk. Safvân Adnân Dâvûdî. Dımeşk: Dâru'l-Kalem, 1992.
- Râgıb İsfahânî, *ez-Zerîa' ilâ mekârimi's-şerîa'*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1400/1980.
- Râzî, Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Huseyn, *Mefâtihu'l-ğayb (et-Tefsîru'l-kebir)*, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1981, I-XXXII.
- Sezgin, Ali Galip, "Eşanlamlılık Bağlamında Kur'an'da Korku İfade Eden Ke-

- limeler Üzerine Analitik Bir Değerlendirme”, *İslâmi Araştırmalar Dergisi* 16/1 (2003): 38-62.
- Sürücü, İbrahim, “Bir Denge unsuru olarak Kur’ân’da Havf ve Reca”, *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5 (2015): 247-268.
- Şahin, M. Süreyya, “Cennet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 7: 374, İstanbul: TDV Yay., 1998-2013.
- Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr, *Câmiu’l-beyân a’n te’vil-i âyi’l Kur’ân*, thk. Abdullah b. Abdi’l-Muhsin et-Türkî. Kahire: Dâru Hicr, 2001, I-XXVI.
- Tirmîzî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ, *el-Câmiu’l-kebir*, thk. Beşşâr Avvâd Ma’rûf. Beyrut: Dâru’l-Garbi’l-İslâmî, 1996, I-VI.
- Türk Dil Kurumu (TDK), *Türkçe Sözlük*, haz. İsmail Parlatır, Nevzat Gözaydın ve Hamza Zülfikar. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1998.
- Türk, Nurdoğan, “Kur’ân Işığında Korku ve Etkileri”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19/1 (2019): 140-157.
- Vâhidî, Ebû’l-Hasen Ali b. Ahmed b. Muhammed en-Nisâbûrî, *el-Vasît fi tefsiri’l-Kur’âni’l-mecîd*, thk. Âdil Ahmed Abdi’l-Mevcûd, Ali Muhammed Muavved, Ahmed Muhammed Sayra, Ahmed Abdülganî el-Cemel, Abdurahmân U’veys. Beyrut, Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1994, I-IV.
- Yazır, Elmalılı M. Hamdi, *Hak Dini Kur’ân Dili*, İstanbul: Zehraveyn, 2011, I-VII.
- Zemaşerî, Cârullah Ebû’l-Kasım Mahmûd b. Ömer, *el-Keşşâf an hakâiki gavâmidî’t-tenzîl ve uyûmi’l-ekavîl fi vucûhi’t-te’vîl*, thk. Adil Ahmed ‘Abdu’l-Mevcûd, Ali Muhammed Muavved. Riyad: Mektebetu obekan, 1998, I-VI.